Dr. Muhammed Bâkır Saidirûşen

Kur'an Dilinin Analizi

ve Kur'an'ı Anlamanın Metodolojisi

el-Mustafa yayınları

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Dr. Muhammed Bâkır Saidirûşen

Kur'an Dilinin Analizi

ve Kur'an'ı Anlamanın Metodolojisi

Çeviri
Kenan ÇAMURCU

el-Mustafa
yayınları

el-Mustafa Yayınları: 1

ISBN: 978-605-85969-0-0

Kur'an Dilinin Analizi
ve Kur'an'ı Anlamanın Metodolojisi

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 27932

© **el-Mustafa Yayınları**, 2013
Bu kitabın tüm yayın hakları, el-Mustafa Yayınları'na aittir. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir, izinsiz olarak hiçbir biçimde çoğaltılamaz, dağıtılamaz.

Eserin özgün adı:
تحليل زبان قرآن و روش شناسى فهم آن
Tahlili Zebani Kuran ve Reveş Şinasii Fehmi An

Yayın Yönetmeni
Dr. Resul Abdullahi

Yazar
Dr. Muhammed Bâkır Saidirûşen

Çeviri
Kenan Çamurcu

Editör
Yusuf Tazegün

Tashih ve Redakte
Ozan Kemal Sarıalioğlu

Sayfa Düzeni
İrfan Güngörür

Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

Baskı ve Cilt
Yılmaz Basın Yayın
Topkapı / İstanbul
(Sertifika no: 27185)

Uluslararası el-Mustafa Üniversitesi
Türkiye Temsilciliği

el-Mustafa yayınları

Merkez Efendi Mah. Mevlana Cad. Aktaş Apt. No: 108
Zeytinburnu / İSTANBUL Tel: (0212) 664 46 40
www.elmustafa.com.tr • el-mustafa@hotmail.com.tr

İçindekiler

❯ **Başlarken** 15

❯ **Önsöz** 19

BİRİNCİ BÖLÜM

Dil ve Dilbilim Kavramı

Dil Nedir? 27

Delaletin Oluşması ve Simgelerin İlişki Düzeni 30

Konuşma Dilindeki Çeşitli Düzeyler 32

A) Fonetik Düzen Düzeyi 32

B) Kural Düzeni Düzeyi 32

C) Anlam Düzeni Düzeyi 33

Lafız ve Anlamın İlişkisi 35

Tasavvurcu ve Tasdikçi Medluller ve Anlamlar 37

Lafzın Anlama Delaletinin Kriteri 38

Dilin Kullanımları 39

Hakikatlerin Tavsifi 40

Tezahürlerin Sebep-Sonuçla İzahı 40

Konuşma Fiili 40

Duygusal-Hissi 40
Bir Metnin Dilinin Çok Alanlı Olma İmkânı 41
Dil ve Gerçeklik 42
Dil ve Tefekkür 42
Dil, Dünyagörüşü ve Değerler Düzeni 43
Çeşitli Diller ve Sınırlandırmanın Ölçütü 44
Haber Dili ve Hüküm Dili 46
Hakiki Dil ve Mecazi Dil 46
Kinaye Dili 49
Sembolik Dil 49
Temsil Dili 50
Mitoloji Dili 52
Dilbilim ve Alanı 53
Dil Felsefesi 56
Normal Dilden Edebiyat Diline 59

İKİNCİ BÖLÜM

Dinin Dili, Batının Eski Yaklaşımları

Dinin Dili 65
Din ve Dil 65
Çeşitli Alanlarda Dil ve Dinin İlişkisi 66
Yahudi Düşüncesi Bölgesi 66
Yahudi Philon 68
Mesih (a) Dininin Alanı 69
Origen 70
İskenderiyeli Clement 72
Augustin 72
İbn Meymun İsrailî 73
Aquinas 75
Bonaventure 76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Modern Çağ, Dinin Dilini Ele Almada Yeni Mecraların Doğuşu

Modern Dönem....79

Ortaçağ Düşüncesinin Temelleri....80

Dünyevî Yaklaşım....80

Modern Çağın Ortaya Çıktığı Bazı Alanlar....82

Modern Düşüncenin Bileşenleri ve Donanımı....82

1. Deneysel Bilgi Yönteminin Popülerleşmesi....82

2. Geçmişe Eleştirel Bakış....105

3. Felsefi Hermenötik ve Tüm Anlayışlara Yorum-Dil Boyutu Kazandırmak....115

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Dinin Dili ve Batıdaki Çağdaş Yaklaşımlar

1. Pozitivizm ve Anlamsızlığın Dinin Diliyle İlgisi....141

Wittgenstein'ın İlk Dönemi....143

Ayer ve Doğrulanabilirliğin Ölçütü....144

Mantıksal Pozitivizmin Karanlık Çıkmazı....145

John Wisdom....146

Anthony Flew....147

Crombie....147

Hare....149

Basil Mitchell....149

2. Linguistik Analiz ve Dinî Dilin İşlevselciliği....150

Wittgenstein ve Dil Oyunları....152

Wittgenstein'ın Görüşünün Özellikleri ve İcapları....154

Wittgenstein'ın Görüşüne Eleştiri....158

Philips....160

Van Buren....161

Braithwaite....161

Stace....163

İşlevselcilikle Aynı Yöndeki Psikolojik-Sosyolojik Teoriler....165

İşlevselciliğin Eleştirisi....165

3. Dinî Dilde Sembolizm (İrrealist Episteme) 166
Paul Tillich 168
Randall 169
Ernst Cassirer 171
Hıristiyan Fırkaların Değişik Yaklaşımları 171
Karl Barth'ın Neo-Ortodoksi Görüşü 172
Bultmann'ın Egzistansiyalizmi 173
4. Gerçekçiliğin Epistemik Görüşü 178
Alston ve Aquinos'nın Görüşünü İhya 178
Montgomery Watt'ın Betimleyici Dili 179
Ian Barbour ve Dine Kapsamlı Bakış 180
John Hick ve Uhrevi Doğrulanabilirlik 182

BEŞİNCİ BÖLÜM

Batının Fikrî-Dinî Kökleri ve Temelleri, Bizim Konumumuz

Batı Dünyasının Bazı Dinî-Kültürel Alanları 187
1. Asli Vahiyden Yoksunluk 188
2. Karışık Metinlerden Çıkan Dinî Kavramların Yetersizliği 189
3. Aklı İptal 196
4. Bilimin Sınırlandırılması 197
5. Kutsal Metinlerin İç Çelişkileri 197
Bu Köklerin Sonuçları 198
Modern Zamanın Tepkileri 198
1. Bilim ve Dinin Ayrışması ve Çatışması 199
2. Deneyselciliğin Yaygınlaşması 199
3. Metafizik Çıkarsamalar 199
4. Dinî Reform Hareketi 199
5. Çeşitli Felsefeler 200
6. Ürünler ve Sonuçlar 200
Dinin Dilinde Sarsılan Temeller ve Tahrip Olan İddialar 203
1. Dinin Dilindeki Anlamsızlık Görüşü 203
2. Dilde İşlevselcilik 204

3. Sembolleştirme ve Mitolojik Varsayma 204
4. Eleştirel Gerçekçilik 206
İslam Dünyasının Dinî-Fikrî Alanları 208
1. Kur'an-ı Kerim: Allah'ın İnsanlık İçindeki Asli Vahyi 208
2. Kur'an'ın Muhtevası 213
Kur'an'ın Fikrî, Kültürel Etkileri 230
1. Dinî Düşüncenin Donukluğu Değil, Gelişimi 230
2. Bilimsel Durgunluk Değil, Gelişme 230
3. Akılcılık İftiharı ve İslam Felsefesi 231
Olumsuz Tepkiler İçin Zeminin Bulunmaması 232
1. Bilim ve Dinin Karşı Karşıya Gelmek Yerine Birbirini Tamamlayıcı Olması ve Gerektirmesi 232
2. Cahilliklerin Boşluğunu Kapatan Değil, Kayyum Allah 233
3. Dinin, Beşeri Onarıma Mani Kemali 235
4. Akıl Temelli Felsefe ve Varlığa Kuşatıcı Bakış 237

ALTINCI BÖLÜM
İslamî İlimler Sürecinde Kur'an'ın Dili

Kur'an'ın Dili, İç Zorunluluklar 241
İslam Kültüründe Din ve Dilin Bağı 242
1. Kıraat İlminden Kur'an İlimlerine 243
2. İslam Edebiyat İlimleri ve Linguistik 245
3. Müslümanların Tefsir Metinleri ve Linguistik 246
4. İslam Kelamı ve Felsefesi ve Linguistik 248
5. İrfan ve Tasavvuf 256
6. Fıkıh Usülü 263

YEDİNCİ BÖLÜM
Lafızlar Sahasında Kur'an Dili, Hangi Rol?

Kur'an Dilinin Anlamı 267
Kavramlar Sahasında Kur'an'ın Dili 269
Kelime Vazetmenin Niteliği 271

Kur'an'ın Kültürü ve Arapça Giysisi 277
Kur'an'ın Kavramlarına Birkaç Örnek 279
Kur'an 279
Sure 280
Vahiy 280
Levh-i Mahfuz 280
Kaza ve Kader 281
Fıkıh ve Tefakkuh 282
Mü'min ve İman 282
Kalbin Hastalığı 283
Nifak, Münafık 283
Allah Yolunda Cihad 284
Huşu 285
Sırat-ı Müstakim 285
Sübhan ve Tesbih 286
Dünya, Ahiret 286
Berzah 287
Saat 287
Kıyamet 288
Cehennem 288
Hulud 289
Kur'an'a Özgü Örf 290
Kur'an'ın Dünyagörüşü 291
Kur'an'a Özgü Örfün Lugat Manasıyla Bağlantısı 293

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Kur'an Hükümlerinin Diline Dair Çeşitli Görüşlerin Eleştirisi ve Analizi

Hükümler ve Cümleler Düzeyinde Kur'an'ın Dili 301
1. Zâhircilik ve Kur'an'ın Tek Boyutlu Dili 303
2. Bâtınilerin Sembolcülüğü 317
3. Mutasavvıfların Tevilciliği 322
4. Yeni Naturalistler ve Kur'an'ın Tevili 326

DOKUZUNCU BÖLÜM

Kur'an'ın Dili Sembollerin Dili mi, Yoksa Müteal Hakikatler mi?

1. Her Sözde Birinci İlke Hakikattir 349
2. Hakikatin İşaretleri 352
3. Karinenin Yokluğu 353
4. Kur'an'da Mecazın Alanı 355
5. Felsefi Hakikatin Edebi Hakikatten Ayırt Edilmesi 358
Bir: Edebi Hakikat ve Mecazın Felsefi Hakikat ve Mecazdan Farkı 359
İki: Yalan Mecaz ve İstiare ya da İddia Edilen Hakikat mi? 359
6. Temsilden Sembole 361
7. Nazil Olmuş Hakikatler 366
8. İlahiyatın Dili Mecburen Sembolik Dil midir? 371
A) İslam Hikmeti ve İlahiyatın Bilgi Sunması 372
B) Kur'an Vahyi Bakış Açısına Göre İlahiyat 373
C) İlahiyatın Dilini Sembolik Kabul Etmeyi Reddetmenin Akli ve Nakli Temelleri 381
D) Allah'ın Fillerinde Zamanlılık İlişkisi 386
E) Allah'ın Fiilinde Göreceli İfadeler 387
F) Kur'an'da Bâtın ve Zâhir 390

ONUNCU BÖLÜM

Kur'an'ın Dili: Gerçekçi Metinde Sorumluluk Yükleme

1. Kur'an'ın Gerçekçiliği 395
2. Kur'an Cümlelerinin Türleri 396
3. Kur'an'ın Vasıflarından Bir Parça 397
4. "Gereken" ve "Varolan"In Bağı 400
5. Bazı Ayetlerde Mesaj ve Gerçeğin İçiçe Özelliğini Aramak 401
Evrenin Genişliğinde Tevhidin Alametleri 403
Allah'ı Tavsif 404
Fiillerde Tevhid 404
İlahi Âdetler 404

Kozmoloji 405
İnsanın Ortaya Çıkışı ve Gelişiminin Aşamaları 405
Ebu Leheb'in Kaderi 406
Neshedilmiş Gizli Konuşma ve Sadaka 407
Riba Kıssası 407
Saatin Olayları ve Şartları 409
Amellerin Bedenlenmesi ve Hazır Bulunması 409
Organların Şahitlik Etmesi 410
Yeniden Diriliş Sahnesi ve İyiler İle Kötülerin Kaderi 410
Sonuç 411

6. Çağdaşlık ve Kur'an'dan Gerçekliği Kaldırma 413
Eleştiri ve İnceleme 414

7. Dinin Kavramlarının Zât ve Araz Olarak Ayrılması ve Metnin Suretinden Vazgeçilmesi 415
Eleştiri ve Değerlendirme 417

8. Dinin Metnine Fenomenolojik Bakış! 423
Eleştiri ve İnceleme 424
Sonuç 426

ONBİRİNCİ BÖLÜM

Kur'an Dilini Keşfetme Yöntemi

1. Kur'an Dilini Keşfetme Yöntemi 429

2. Anlatıcıyı Tanıma Yoluyla Dilin Akılla Tanınması 429

3. Metnin Hedefini Öğrenme Yoluyla Dili Tanımak 431

4. Metnin Özellikleri Yoluyla Dili Tanımak 432

5. Muhatapların Sahası Yoluyla Tanımak 433

6. Metnin Mesajındaki İçerik Yoluyla Tanımak 435

7. Deneysel Yöntemle Tanıma 436
Eleştiri ve Değerlendirme 437

8. Fenomenolojik Tanıma 438
Eleştiri ve İnceleme 439

ONİKİNCİ BÖLÜM

Kur'an'ın Dili, Hidayete Özgü Dil

Kur'an'ın Dili Konusunda Yazarın Tercihi 445

Kur'an'ın Linguistik Özellikleri 445

1. Genelin Yararlanması 446

2. Kur'an'ın Metodu, Konuların Karışık Oluşu 448

A'la suresine bir bakış 449

3. Çok Boyutlu Dil 451

4. Basamaklı Dil 454

5. Örfü Aşan Bilgiler 457

6. Hidayetin Yüksek Mertebeleri ve Kur'an'a Özgü Örf 459

7. Kur'an'ın Evrensel Olması ve Ölümsüzlüğü 461

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kur'an'ı Anlamada Anlambilim ve Hermenötik

1. Kur'an'ı Anlamada Fikri Mebna veya Altyapı 468

Bu Temelin Hermenötik Sonuçları 470

Kur'an'ın Metinbilim-Linguistik Temelleri 472

Kur'an'ın Anlam Bakımından Belirlenmesi 474

Antropolojik Temel ve Sonuçları 475

2. Kur'an'ı Anlamanın İmkânı 480

3. Metni Anlamanın Mekanizması 484

İlk Adım: Terminolojinin Semantiği. 485

İkinci Adım: Hüküm İçeren Semantik 486

Üçüncü Adım: Metnin Birbirine Dönük ve Kuşatıcı Semantiği 488

Karinelerden Yardım Alınması 488

İçbükey Karineler 488

Naklin İçbükey Karineleri 499

Aklî Karine 503

4. Kur'an'ı Anlamanın Kriteri ve Mantığı 505

Bir: Dile Hâkim Akılcı Kurallar 506

İki: Metnin İçsel Ahengi ve Uyumu 509

Üç: Kanıt Olan Akla Uygunluk ve Koordinasyon.....512
Dört: İnsanın Hayati İhtiyaçlarına Cevaplar.....515
Beş: Metnin Dine İnanan ve Dini Yoketmeyen Yorumuna Dair Tavır Belirlenmesi.....516

❯ **Kaynakça**.....521

Başlarken

Dil, zihnî mefhumların başkalarına aktarılması için insanoğlunun haiz bulunduğu en kolay vesiledir. Ayrıca dil, insanoğlunun belleğinde betimlediği mana ve mefhumları toplumsal yaşamda başkalarına aktarmak ve anlaşılır kılmak için başvurduğu en basit ve sade bir araçtır. Dil, toplumsal yaşamın en hassas ve hayatî önem arzeden boyutu olan anlama ve anlatmanın vesilesidir. Bu işler bu basit vesile aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bunun içindir ki yüce Allah yaratılış nimetinden sonra dili en büyük ve hayatî nimet saymıştır.

Peygamberler, insanoğlunun dünya ve ahiret saadetinin temini amacıyla kendisine gönderilen ilâhî şeriatlar ve bunlara ait metinlerde bu normal ve yaygın olan metodu yani dil ve beyan metodunu kullanmışlardır.

Bu yüzden şeriatın dili halkın dilidir. Zira şer'î kanun ve kurallar ile emir ve yasaklara muhatap olan kitle halktır. Dolayısıyla söylenenlerin halkın anlayacağı bir dille söylenmesi lazım. Buna binaen vahiy veya Kur'ân dilinin avamın örfünde yer etmiş olan dil olduğunu söyleyebiliriz. Tabi ki manaların idrakinde yetenekler farklı ve kabiliyetler değişiktir.

İlâhî hikmet ve maslahat halka söylenen sözün açık ve kolaylıkla anlaşılabilir olmasını gerekli kılmaktadır. Mevcut

olan metinlerin yanı sıra tarihin kendisi de peygamberlerin söyledikleri sözlerin her zaman ve mekânda, anlaşılır bir düzey ve tarzda olduğuna tanıklık etmektedir. Tarihin hiçbir kesitinde, herhangi bir peygamberin takipçilerinin o peygamberin sözlerinin anlaşılmadığından şikâyetçi oldukları saptanmamıştır.

Vahiy dilinin anlaşılır olmadığına dair son zamanlarda bir takım şüpheler dile getirilmektedir. Tercüme düzeyinde zahirî mefhum anlaşılabilir, ancak Kur'ân'ın geriye kalan hakikatlerine ulaşmanın yolu güya insanlığa kapalıymış. Bilvesile Kur'ân'ın birçok mana ve mefhumu gizli kalmaktadır.

Bazıları da vahiy dilini sembolik bir dil olarak nitelemekte ve bu sembolik dilin bünyesinde taşıdığı hakikatlerin herkes tarafından idrak edilmesinin mümkün olmadığını söylemektedirler. Bir başka grup daha da ileri gidip vahiy dilini, gerçeği hiçbir şekilde ifade etmeyen salt temsili ve hayali bir dil olarak değerlendirmişlerdir. Vahiy dili de, soyut zihnî betimlemeler ile ahlâksal ve terbiyesel konuları, zihnî (subjektif) tasvirler ve meseller ile beyan eden Kelile ve Dimne isimli hikâye kitabı gibidir. Sonuç olarak semavî kitapların zahirî ifadelerinden sabit olan bir hakikate varmak mümkün değildir. Çoğunluğu Hiristiyan ve Yahudi olan bu insanlar, böylece bazı muharref semavî kitaplarda bulunan ve hiçbir şekilde gerçek ile bağdaşmayan anormallikleri yorumlayıp bu hususta Tevrat ve İncil'e yapılan itiraz ve eleştirileri etkisiz hale getirmeye çalışmaktadırlar. Bu düşünceyi takip edenler gafilce hareket edip böyle bir üslup ve iddianın Kur'ân için de geçerli olabileceğini zannetmişlerdir.

Fakat bu ihtimalin ilmî bir itibarı ve kıymeti yoktur ve hiçbir senede de sahip değildir. Zira Kur'ân'ın açık ve net olan ayetleri bunu reddetmektedir. Müslümanların ilk günden bugüne kadar yaklaşımları ve ittifakları aksi yöndedir.

Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'in hem kelime ve hem de mana itibariyle vahiy olduğu kesindir ve bu hususta hiçbir şüpheye mahal yoktur. Kur'ân her yönüyle ve mutlak anlamda Allah kelamıdır. Mana itibariyle mucize olmakla birlikte, kelime ve cümle yapısıyla da mucize olan böyle bir sözün Peygamber'in ağzından çıkması mümkün değildir. Daha önceden de belirttiğimiz gibi Kur'ân, insanları surelerin benzerini getirmeye çağırmış ve meydan okumuştur. Bu meydan okuma Peygamber'i de kapsamaktadır.

Bu açıklamaya çalıştıklarımızın derinlemesine araştırmaya ve bu etraftaki şüphelerin cevaplandırılmasına zaruri ihtiyaç vardır.

Evet, ilahiyat merkezlerinin, dinî tetkik ve insanî bilimler alanında yeni ortaya çıkmış konularda yapılmış araştırmalara ve kalıcı metinlere olan kapsamlı ihtiyacı inkâr edilemez bir gerçektir. Bununla birlikte bu ihtiyaca cevap verme görevini yerine getirmede bilimsel merkezlerin mevcut sınırlı imkânları, inceleme eserlerinin nicel ve nitel kalitesini arttırıp tekrarın ve paralel çalışmaların önlenmesi için bilim-araştırma merkezlerinin fikri ve maddi birikimini ortak hedefler doğrultusunda işbirliğiyle hizmete sokmayı gerektiriyor.

Bu çerçevede el-Mustafa Üniversitesi Türkiye Temsilciliği, söz konusu hedeflere ulaşma doğrultusunda ilk çalışmasını *"Kur'an Dilinin Analizi ve Anlamanın Metodolojisi"* kitabını yayınlayarak başlatmış oluyor. Bu kitap, yüksek lisans aşamasındaki ve ilahiyat bölümünde doktora yapan üniversite öğrencileri ile tefsir ve Kur'an araştırmalarına ilgi duyan diğerleri için kaleme alınmıştır. Eserin, eğitmenlerin, araştırmacıların ve uzmanların beğenisini kazanmasını ve kendilerinin incelikli önerilerinin eserin geliştirilmesi ve derinleştirilmesinde bu kurumunun çalışanlarına yardımcı olmasını umuyoruz.

el-Mustafa Üniversitesi Türkiye Temsilciliği bilim kurulundaki sayın üyelerine ve bu eserin tamamlanmasında ve tüm hazırlıklarda pay sahibi olan değerli dostlara, özellikle de kıymetli müellif Hüccetulislam Dr. Muhammed Bâkır Saidirûşen, başarılı çeviri ve dipnotlarda verdiği faydalı bilgileriyle Kenan Çamurcu, redakte alanlarında desteğini aldığımız Ozan Kemal Sarıalioğlu ve yayınevimizin editörü Yusuf Tazegün'e çabaları için takdir ve teşekkürlerimizi sunmayı borç biliyoruz.

el-Mustafa Üniversitesi Türkiye Temsilciliği
el-Mustafa Yayınları

Önsöz

Dil; konuşma yeteneği, gizli anlamları iletme yeterliliği ve ulaşılması güç hakikatleri söz ve kelamla ifade etme anlamında insana özgü bir şeydir. Bu unsur, gerçekleri idrak gücü ve iradeyle davranma gibi diğer becerilerin yanında insanı Allah'ın teşrii vahyine muhatap kılar. Vahye dayalı din, insan ve kâinatın ne olduğu ve onun iç dünya ve çevre ile münasebetlerini geliştirme ve yüceltme yönünde en iyi hale getirme bâbında, beşerin bilgisini tamamlama doğrultusunda indirilmiş ilahi izah ve öğretilerin toplamıdır.

Dinî metinlerin dili ve bu metinlerin çeşitli ifadelerini anlamanın niteliği üzerinde düşünülmesi, din araştırmacılarının ve dindarların en eski meşguliyetlerden kabul edilebilir. Ama modern zamanlarda, özellikle de Rönesanstan ve Yahudi-Hristiyan dinî metinlerine eleştirel bakış kapısının açılmasından sonra bu mevzunun önemi yüzlerce kat arttı. Eski ve Yeni Ahid metinlerinin içsel güçlükleri ve bu metinlerden kaynaklanan dinî inançlar, batıda dinin dili ve anlaşılması meselesini aşarak deneysel epistemoloji yönteminin

yaygınlaşmasına ve ciddi biçimde çatışan felsefelerin ortaya çıkmasına yolaçtı. Dinî bilgilerde anlamdan yoksunlaştırma, saf işlevselcilik, sembolleştirme, dinin diline yönelik eleştirel gerçekçilik, yazarın maksadını ve metnin içeriğini gözardı etme, anlamı okuyucunun zihnine bağımlı kılma gibi şeyler bu şartların ve düşünce evresinin armağanıdır.

Bu durumda en temel soru şudur ki, dinin diline böyle bir yaklaşım ve hermenötik acaba biz Müslümanların önündeki zorunlu tek seçenek midir ve sonuç itibariyle bu yöntem Kur'an'a da dayatılmalı mıdır? Yoksa böyle bir mecburiyet sözkonusu değil midir?

Kur'an'ın dili üzerinde dikkatlice düşünme her ne kadar bugün dış dünyada yeni zuhur eden katlanarak artmış meselelerin mecburen ele alınmasını gerektiriyorsa da bu alanda eskiden beri Müslümanların ciddi tartışmalarına kaynaklık eden iç zorunluluklar bulunduğu gerçeği de gözardı edilmemelidir.

Varlığın başı ve sonu, Allah'ın sıfatları ve fiilleri, yaratılışın niteliği, gayp ve şehadet âlemindeki tezahürleri tavsif etmenin mecraları, melek ve şeytan, kâinat düzeninin ortaya çıkışı, bulut, rüzgâr ve yağmur, dağların hareketi, kıyamet alametleri, dünyanın sonu, berzah, hesap, kitap, mizan, cennet, cehennem, ödül, ceza, ebedilik, ümmetlerin ve peygamberlerin kıssaları ve buna benzer konularda metafizik hakikatlerin ortaya atılması bir yandan; çok boyutlu kavramlar, karışık üslup, temsil, kinaye ve teşbih, muhkem ve müteşabih, tefsir ve tevil, zâhir ve bâtın, Kur'an'ın surelerindeki sembolik harfler diğer yandan, Müslüman ilim adamlarının İslam mantığı ve felsefesi, kelam ve irfan, edebiyat ve Kur'an ilimleri, Kur'an dili hakkında yorum ve onu anlamanın hermenötiği üzerine derin araştırmalar yapmalarına yol açmıştır.

Lakin bütün bunlar, Müslümanlar için mecburiyetten ve fikrî açmazlardan kaçış nedeniyle değil, bilakis Kur'an'ın hakikatlerini anlamada sağlam ve halel gelmeyecek cevapları üretmek ve oluşturmak amacıyla gündeme gelmiştir. Diğer bir ifadeyle, dinî-Kur'anî düşüncenin temelleri ve Müslümanların fikrî yapısının batının dinî-fikrî kökeniyle olan yapısal farklılıkları gözönünde bulundurulduğunda bu iki düşünce akımının yöntemleri, dinî bilgiye erişme usülü ve din dilinin benzer olduğu varsayımı gerçekten uzaktır. Elbette ki bu söz asla bu çağda dinî bilginin karşısına dikilen meydan okuyuşlara göz kapamak anlamına gelmez. Aksine,

düşüncemiz odur ki, Müslümanlar, kendi dinî-kelamî temellerine ve altyapılarına dayanarak, geçmişteki değerli bilimsel miraslarını esas alarak ve uygun yeni tecrübeler ve araçlardan yararlanarak kendi dinî mevzularını analize koyulabilirler. Bu eser, böyle bir bakışla Kur'an'ın dili konusuna yaklaşmaktadır.

Bir başka deyişle, bu araştırmanın, Kur'an'ı anlamanın ilkelerine dair sorulara cevap verme ve bu konudaki düğümü çözme mecburiyeti sayabileceğimiz Kur'an'ın dili üzerine bazı temel sorular aşağıda gösterilmiştir:

1. En temel soru, Kur'an dilinin hangi kimliği taşıdığıdır. Allah, Kur'an'ın teşrii hitabını gerçekleştirirken ve hidayet mesajını tebliğ ederken hangi üslup ve tarzı kullanmıştır?

Acaba Kur'an uzmanlık, bilimsellik, felsefilik gibi alanların dil kalıbında mı beyan edilmiştir, yoksa insanın aşina olduğu ve kullandığı ve esasen bir tek dile sahip lisanla mı? Yahut bir yandan doğal ve doğa ötesi mevzuların çeşitliliği ve çokluğuna uygun, diğer yandan da ölümsüz anlamlarının içiçe katmanları ve yüzeyleri itibariyle birleşik ve çok sayıda dili mi vardır?

2. Bir diğer soru, acaba Kur'an'ın dili, önerme ve öğretilerin çeşitliliği, dünya ve insanın tasviri, varlığın başlangıcı ve akıbeti, tabiat ve doğa ötesi, gök ve yerdeki tezahürlerin irili ufaklı parçalarının zikredilmesi, olan bitenin nedenselliğinin açıklanması, insanın kaderi üzerindeki ilahi sünnetler, ümmetlerin başına gelen olayların izahı, emir, nehiy, davet ve tavsiye alanlarında ve bunlar hariç gerçekçi ve bilgilendirici bir dil midir, yoksa sadece işlevselci, motive edici ya da sembolik gibi şeyler midir?

3. Bu soru da kendi açısından hayli önemlidir: Acaba Kur'an'ın dili kurallaştıran bir dil midir, yoksa düzen bozan mı? Başka bir ifadeyle, Kur'an'ın dilini nasıl kabul edersek edelim bu meselenin açıklığa kavuşturulması, Kur'an dilinin, lafız ve anlam arasındaki bağın ve Kur'an'daki cümlelerde geçen anlamların keşfinin acaba akılcı mantık diyalogunun bir dizi kurala ve kaçınılmaz biçimde de kendine özgü kaidelere mi bağlı bulunduğunun, bu bakımdan da tarafları polemiğe sokan değil, çözüme ulaştırıcı bir dil mi olduğunun yahut bu dilin yapı sökücü ve kural dışı mı sayılabileceğinin belirginleşmesi için Kur'an'ı anlamanın önündeki pek çok güçlüğü halletmenin anahtarıdır. Elinizdeki araştırma bu ve benzeri sorulara ve onlarla irtibatları konulara cevap vermeye çalışmaktadır.

Araştırmacının çabası; yeni ortaya çıkan meseleler ve bu sahadaki meydan okuyuşlarla ilgili olarak Kur'an'ın dili üzerine yaptığı incelemelerin anlaşılabilmesi için dil ve onun felsefesi ve işlevlerinin anlamını açıkladıktan sonra dinin dilinin alanına girerek batıda dinî dilin modern yaklaşımlarına görece vurgulu bir göz atmak ve onların ortaya çıkış ve tezahür zeminlerini açıklığa kavuşturmaktır. Bunun yanı sıra Kur'an dilinin İslam kültür yatağı ve Müslümanların bilim süreci içindeki konumu da yoğunlaşılan konular arasındadır.

Dinin dilinde ve onun metinlerini anlamada modern yaklaşımların ortaya çıkmasının menşei olan batının dinî düşüncesinin kozmolojik, antropolojik, epistemolojik, metin analitik, dilbilimsel kaynaklarını ve temellerini, yataklarını ve alanlarını Kur'an'ın diliyle ve onu anlamanın mekanizmasıyla ilgili fikrî inançlar, altyapılar ve temellerden ayrıştırmaya ve birbirinden ayırmaya odaklanmak da bu kitabın üzerinde durduğu konulardandır. Tıpkı metnin muhtelif görünüşleri göz önünde bulundurulmaksızın, ayetlerin manaları sahasına girilmesi, ayetlerin metnindeki Kur'an dilinin yaklaşımının araştırılması ve genellemelerden kaçınılmasının bu araştırmanın özelliklerinden sayılabileceği gibi.

Bu yaklaşım dikkate alındığında birinci bölüm; dil kavramı, dil felsefesi, dilin gündelik ve bilim dilinden ziyade sanat ve edebiyat dili başta olmak üzere çeşitli işlevleri ve rollerini araştıran dil meselesine girişe ayrılmıştır.

İkinci bölüm, yani dinin dili, asıl konumuza daha yakın bir adımdır ve bu meseleye giriş olarak anlaşılabilir.

Üçüncü bölümün kapsamlı ve çetin tartışmaları, gerçekte, batının son üç yüzyılının en önemli düşünce öğelerine bir bakıştır; özellikle de deneysel epistemoloji, analitik felsefe ve felsefi hermenötiğe, ama aynı zamanda da bu öğelerin, dinî bilginin ve din dilinin başköşesine kurulduğu meydan okumalara.

Dördüncü bölüm, batının dinin dili konusundaki çağdaş yaklaşımlarından, aynı zamanda her birinin yapısal veya köklü sorunlarına da bir cümlede değinilmiş, dört görünüme dair değerlendirmeyi içeriyor.

Beşinci bölümde, batının modern dinî dil teorilerinin ortaya çıktığı kökler, alanlar ve sebepler analiz edilmeye çalışılmış ve bu konu, bu dinî-fikrî köklerin ve alanların Müslümanlara da hâkim olup olmadığı ve söz konusu

seçeneklerin mecburen önlerinde bulunup bulunmadığı yönünde muhtelif bakımlardan incelemeye alınmıştır.

Altıncı bölüm, aslında doğrudan Kur'an'ın dili sahasına girmektedir. Bu bölüm, hiç kuşku yok, günümüzdeki araştırmacıların ilgisini fazlasıyla haketmiş olarak, geçmişte Müslümanlar arasındaki Kur'an araştırmacılarının ve Kur'an'a inanan herkesin üstün gayret ve çabasını gösteren İslam bilimlerinin çok değerli kaynakları ve mirasına ve Müslüman bilginlerin Kur'an'ın dili meselesine verdikleri öneme dairdir.

Kur'an müfredatının kapsamına ayrıntılı bir bakış içeren yedinci bölüm şu temel soruyu tahlil etmeye odaklanmıştır: Acaba Kur'an'ın dili, kendine özgü anlamlara ve özel bir örfün durumuna mı dayalıdır, yoksa lügat ve örfün genel anlamına mı? Yahut bu alanda detay vermek mümkün olabilecek midir?

Sekizinci bölümde de Kur'an'ın diline ilişkin yorumlara dair çeşitli görüşler ve teoriler tahlil edilmiş ve değerlendirilmiştir.

Kur'an, simgelerin mi, yoksa mitral hakikatlerin mi dilidir? Bu, kitabımızın dokuzuncu bölümünün başlığıdır. Çok önemli bir mesele olan, hakikat ve örfi-kavramsal mecaz konusu, hakikat ve felsefi mecaz konusundan ayrılarak temsil, kinaye, istiare ve Kur'an'da edebi mecaz türlerinin asla anlamda, Kur'an'ın müteal hakikatlerinde sembolikliğin söz konusu olmadığı mevzusu ele alınmıştır. Bir diğer ifadeyle, İslam'ın kozmolojik, antropolojik ve epistemolojik temelleri, ontolojik boyutta ve dilin ifade düzeyinde, metafizik ve doğaötesi kavramlar alanındaki Kur'an dilini hakikatin bizzat kendisi değil, sadece onun gölgesi bilerek kendisini kaçınılmaz görmez.

Onuncu bölüm, Kur'an dilinin sadece işlevsel ve sorumluluk yükleyen etkiye mi sahip olduğu, yoksa bu metnin çeşitli mevzular alanındaki hüküm ve öğretilerinin gerçeklikten mi doğduğu ve hakikati mi anlattığı sorusuna cevaptır. Bu satırların yazarının savunduğu teori şudur ki, Kur'an'ın cümleleri, insan için tarih ötesi ve inşa edici mesajın ürünü olmasının yanı sıra hepsi aynı zamanda hakikate atıftır.

Onbirinci bölümde, Kur'an'ın dilini keşfetmenin zeminini hazırlayan dinî öncülün ve dinî içselliğin muhtelif yolları incelenmiştir.

Onikinci bölüm, yazarın Kur'an'ın dili konusundaki görüşünü ortaya koymaktadır. Kur'an dilinin özelliklerini incelemenin ışığı altında oluşan bu

görüş, Kur'an dilini ille de isimlendirmek gerekecekse, bunun, halkın genelini ve düşünürlerden elit kesimi kapsayan, insanların (nâs) manevi hareketinin tüm basamaklarını içeren, mutluluk yolundan geri kalmış olanlardan (kâfirler, inatçılar, müşrikler, münafıklar) orta yoldaki müminlere, vuslata ermiş kâmil insanlara ve Allah'ın dostlarına kadar ve bu tabakalardan her biri için onlara yaraşır biçimde özellikli mesaj taşıyan, kemale hidayet ve davet dili olabileceğini düşünmektedir.

Kitabın son bölümünü Kur'an'ı anlamanın anlam bilimi ve hermenötik oluşturmaktadır. Bu bölümde temel ilke ve inançlara, anlamın belirlenmesine ve Kur'an metninin hedefine dayanılmak suretiyle onun muhtevasından nesnel bir kavrayış çıkarılabileceği vurgulanarak vahyi söyleyenin anlam ve maksadına ulaşmanın yöntem ve kriterleri, Kur'an'ın nüzulünün felsefesi ve mantıksal değerlendirme düzeni ışığında incelenmektedir.

Hatırlatmak gerekir ki, meseleleri seçme ve ele almada yazarın ölçütü, bunların, incelemenin konusuyla irtibatı oranındadır. Bu irtibat ya gerekli öncülleri mevzunun uygun hale getirilmesi yönünde hazırlama bakımındandır ya da mevzunun kendisiyle doğrudan irtibat biçimindedir yahut da mevzunun meyveleri ve sonuçları penceresinden bakılmıştır. Bütün bunlara rağmen bu satırların yazarı, bu çabanın, yeterince tanınmayan ve uzun süreçteki bir hareketin başında olduğuna ve sağlamlaşabilmesi için üstün gayretleri talep ettiğine inanmaktadır. Bu yüzden, marifet erbabının âlimce ikazları, Allah'ın kitabının kıymetli sahasına hizmet ve yazara minnet olacaktır. Sözün sonunda, bu eserin ortaya çıkışında pay sahibi tüm muhterem üstatlarıma, değerli dostlara ve değer verdiğim herkese teşekkürü borç bilirim. Bütün bu kıymetli insanların başarısı nimet sahibi Allah'la olsun.

Muhammed Bâkır Saidirûşen
Kum
16 Rebiülmevlud 1423[1]

[1] 29 Mayıs 2002

Birinci Bölüm

Dil ve Dilbilim Kavramı

Dil Nedir?

Dil, sözlük anlamı, yani gırtlağın hareketli ve kaslı organı, konuşmanın en önemli aracı, Farsça ve İngilizce gibi bir millete ya da topluluğa özgü söyleyiş olması bir yana, karmaşıklığı ve geniş kapsamı gözönünde bulundurulduğunda yüzyıllardan bu yana süren derin araştırmalardan sonra bile hâlâ olması gerektiği gibi tanınamayan insanın varlığındaki esrarengiz yönlerden biridir.

Tabii ki bu konu tüm araştırmaların merkezidir: Dil, irtibat kurma ve mesajı iletmede insan zihninin güçlerinden biridir. Konuşma ve söz, bu gücün semiyolojisi ve harici zuhurudur. Hatta kendi başımıza düşünce halindeyken ve hiç kimseyle konuşmuyorken de, söze dökmeksizin dil gücümüzü kullanır ve ondan yararlanırız. Bir felaket ve hadise sonucunda veya anadan doğma dilsiz olanlar da dil nimetinden nasipsiz değildir. Tek fark, dili kullanırken fonetik işaretler veya söz yerine hareket sembollerinden (el ve dudak hareketlerinden) yardım alırlar.

"Lisan" kelimesi Kur'an-ı Kerim'de birkaç kez kullanılmıştır. Bu kelimenin Kur'an'daki kullanımları incelendiğinde Kur'an'ın bu kelimeyi kimi zaman "lugat" anlamında kullandığı görülecektir. Kelime, aşağıdaki ayetlerde bu anlamda geçmektedir:

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ﴾

"Her peygamberi ancak kendi kavminin lisanıyla gönderdik."[1]

[1] İbrahim, 4.

﴿ وَهٰذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا ﴾

"Bu ise (Musa'nın kitabıyla) ahenk içinde Arapça bir kitaptır."[2]

﴿ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَـٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُّبِينٌ ﴾

"Derler ki: Ona birisi öğretiyor. [Bu Kur'an'ı] nispet ettikleri kişinin dili lâldir, oysa bu [Kur'an] apaçık Arapça'dır."[3]

﴿ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ ﴾

"Korkutanlardan olman için Ruhu'l-Emin onu apaçık Arapça olarak kalbine indirdi."[4]

Bu ayetlerdekine benzer biçimde Meryem suresi 97. ayette şöyle geçmektedir[5]:

﴿ فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِ قَوْماً لُّدّاً ﴾

"Kesin olan şu ki, muttakileri müjdelemen ve çatışma peşindekileri de korkutman için bu Kur'an'ı senin dilinde kolaylaştırdık."

Kur'an'da "lisan" kelimesi için kullanıldığı düşünülebilecek bir diğer kavram da "konuşma ve söz"dür.

﴿ وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَاناً فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءاً ﴾

"Kardeşim benden -söz söylemede- daha düzgün konuşuyor, öyleyse onu benim yanımda yardımcı olarak gönder."[6]

﴿ لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ﴾

"İsrailoğullarından kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lanetlenmişlerdir."[7]

Kur'an'ın lisan kelimesini kullanımından çıkarılan üçüncü kavram "konuşma ve kalpte olanı izhar aracı veya gücü"dür.

---

2 Ahkaf,12.
3 Nahl 103.
4 Şuara 193-195.
5 Bkz: *el-Keşşaf*, c. 3, s. 48; *el-Mizan*, c. 16, zikredilen ayetin tefsiri, ayrıca: Duhan 58.
6 Kasas 34.
7 Maide 78, Fetih 11 ve Nur 24.

﴿ وَلِسَاناً وَشَفَتَيْنِ ﴾

"Ona konuştuğu bir dil vermedik mi; söz söyleme, yeme ve içmede ona yardımcı olan iki de dudak?"[8]

Muhtemelen [9]" عَلَّمَهُ الْبَيَانَ " cümle-i şerifindeki "beyan" da aynı anlamı ifade etmektedir. Allame Tabatabai bu ayeti izah ederken şöyle yazar:

Beyan, bir şeyi aşikâr etmektir. Bununla kasdedilen, insanın kalbindeki izhar etmesidir. Bu, en hayranlık uyandıran nimetlerden ve insana bunun öğretilmesi, Allah'ın insana özgü lütuflarındandır.

O halde söz ve beyan, sadece akciğer ve hançerenin işlevi ve ses üretimi değildir. Bilakis insan, ilahi ilhamla, ses ve ahenk dizisinden harf, harflerin birleşmesinden de muhatabın algısına görünmeyen şeyleri görünür kılacak ve söz söyleyene irili ufaklı, gizli saklı hakikatleri ortaya koyarak dünyanın geleceğini tasvir etmeye güç verecek anlamı ifade etmek üzere işaretler üretir. Bu sayede de, inşayı gerçekleştiren kişi, insanın sadece kendi düşüncesiyle erişebileceği hissedilmeyen anlamları hazırlayabilir.

Allame Tabatabai, daha sonra felsefi-sosyolojik bir tahlille, toplumsal medeniyetin ve insanlık ailesinin gelişmesinin, insanın konuşma kabiliyeti olmaksızın, anlatma ve anlaşma kapısını açmaksızın kolay olamayacağı mevzusuna değinir. Eğer ondaki bu özel yetenek varolmasaydı insan diğer varlıklardan farklı olmayacaktı.

Sonunda Allame, lafzın mana ile irtibatına işaret eder: Lafızların alamet yapılması ve anlamların yerine konması göreceli bir şeydir ve insanın toplumsal hayatının icabıdır. Aynen bir lafzı muhatap için ifade ettiğimizde adeta manayı sunmuş olduğumuz gibi. Daha sonra bir diğer basamakta insanoğlu "yazı"yı lafızlar için alamet ve işaret yaptı. Öyleyse "yazı" da "kelâm"ın hedefinin tamamlayıcısı ve onun görünümüdür. "Kelâm"ın, anlamın görünümü olması gibi.[10]

---

8 Beled 9.

9 Rahman 4.

10 *El-Mizan*, c. 19, s. 95-96, özetleyerek ve bazı kısımları seçerek.

Söylenenler karşısında, dilin ve sözün kabiliyetinin insanın varlığının özelliklerinden ve onun varoluşuna tabi olduğu; su, hava ve taş gibi bağımsız tezahürler olmadığı sonucu çıkarılabilir. Tıpkı dil ve sözün, elde etme ve eğitime ihtiyaç duyuran yazının tersine, insanın doğasında kökü bulunan ve her sağlıklı insanın önceden bahşedilmiş bu gücü otomatik olarak belirli ses işaretleri kalıbına dökebileceği -içinde yaşadığı topluma uygun olarak- Allah vergisi bir şey olduğunun söylenebileceği gibi. Aynı nedenle, ünlü dilbilimci Saussure'dan nakledilen tanımlardan birine göre dil, parçalarının birbirlerine tam bağımlılığı bulunduğu ve her birimin değerinin onun birleşik haline tabi olduğu birbirine bağlı işaretler toplamıdır (yapı, sistem=structure).[11]

Delaletin Oluşması ve Simgelerin İlişki Düzeni

Anlam ve sözü ortaya koyma yeteneğinin, insanın varlık özelliklerinden olduğunu biliyoruz. İnsanın fıtrata uygun toplumsal hayatının boyutlarından bir diğeri de dil ve söz madalyonunun diğer yüzünü gösterir. Beşerin sosyal yaşantısının en temel öğesi başkalarıyla ilişkide olmasıdır. Zihinlerin ötekiyle doğrudan ve aracısız irtibatı kolay olmadığından ve insan zihinsel birikimlerini veya dış dünyaya ait nesnelerin bilgisini aktarmak için onları muhatabına doğrudan gösteremeyeceğinden, mecburen, bu amacı gerçekleştirmede anlatma ve anlaşmanın en önemli ve en uygun vesilesi, insan işaret ve simgeler gibi başka araçlar da kullanıyorsa da, dilin (lafzın) işaretlerinden yararlanmaktır.[12]

Sembol veya dâl,[13] bir şeye işaret eden şey demektir. Örneğin sokağın duvarında "→" simgesini görürsek, kasdedilenin, bu yoldan gitmek gerektiği olduğunu anlarız. Delalet süreci, yani simgeden özel bir anlama geçiş kendiliğinden gerçekleşmez. Aksine önceden kararlaştırmaya bağlıdır. Bununla birlikte simge ve onun anlamı arasındaki ilişki, daima vazetme ve kararlaştırmaya göre de değildir. Sözgelimi herkes bir kuş resmi gördüğünde onun anlamını bilir veya dumanı görmekle ateşin varlığını, ayak izini görünce yürüyen birinin varlığını, zil sesini işitince kapının

11 Necefi Ebulhasan, *Mebani-yi Zebanşinasi*'den nakille, s. 8.
12 *A.g.e.*, s. 2.
13 Delalet eden, gösteren, işaret eden. (Logatname-i Dehhoda)

arkasında bir kimsenin varolduğunu hisseder. Buna göre klasik mantıkta birbirini gerektirme türünden analizle bu delaletlerin her birinde üç çeşit zikredilir. Öze ilişkin ve akılcı delalet[14]; zeki her insanın aklını kullandığında kavradığı şeydir. Kur'an'ın bakışına denk, etkinin etkilenene (duman ve ateş) delaleti gibi. Nitekim aklın kanıtı da bunu gerektirir: Varlık âleminin tüm tezahürleri Allah'ın ayeti, onun sıfatlarının ve fiillerinin işaretidir. Doğal delalet[15], acıya tepki verme görünümünde olduğu gibidir. Durumsal delalet[16] ağaç lafzının onun hakikatine delalet etmesi gibidir. Vazedilmiş delalet, insan lafzının onun anlamına delalet etmesi gibi lafzi olan ve tablolar, çizgiler, tasvirler gibi lafzi olmayan şeklinde iki türe ayrılmıştır.[17] Aynı zamanda vazedilmiş semboller ve alametlerin kimisinin genele ait ve tüm akılların kriter ve kararlaştırmasına göre olduğu; kimisinin de, mutasavvıfların sembolik dilinde görüldüğü gibi, bireysel, şahsi ve kişilerin bâtıni basiretleri veya zihinsel varsayımları temelinde gerçekleştiği buna ilave edilebilir.

Dolayısıyla, delalet eden, her ne kadar daima bir kelime değilse de halkın arasında yaygın olan dil, her şeyden çok ses simgelerini, kelimeleri kullanır ve üzerinde derinleşmeyi, derinlemesine düşünmeyi hak eder.

Her sembolde üç unsur vardır: Delalet eden veya simge, medlul[18] veya anlam, delalet adını alan bu ikisi arasındaki ilişki. Mantıkçıların bir bölümüne göre simgeden şeye veya harici nesneye ulaşmak için her iki aşamadan da (medlul) geçmek gerekir: Delalet edenin medlula işareti ve medlulün harici şeye işareti. Hâce açıklıkla şöyle yazar: "Delaletin tasnifi, kullanılışına göre üçtür. Birincisi, zihinsel suretlerin tabii olan harici nesnelere delaletidir. İkincisi, lafızların ve lafzi ibarelerin zihinsel suretlere ve zihinsel suretler aracılığıyla da vazedilmiş harici nesnelere delaletidir. Üçüncüsü, yazının lafızlara, onun aracılığıyla zihinsel suretlere ve onun aracılığıyla da vazedilmiş harici nesnelere delaletidir."[19]

---

14 Metinde "Delalet-i zâti ve aklî"
15 Metinde "Delalet-i tabiî"
16 Metinde "Delalet-i vaz'î"
17 Muzaffer Muhammedrıza, el-Mantık, s. 36.
18 Delalet edilen, gösterilen, işaret edilen (Logatname-i Dehhoda)
19 Tûsî Hâce Nasir, *Esasu'l-İktibas*, Müderris Rezevi'nin tashihi, s. 63.

Konuşma Dilindeki Çeşitli Düzeyler

Dilin, konuşma tezahüründe birtakım düzeyleri vardır. Buna özetle değinilmesi gelecekteki bahislerle ilişkisiz olmayacaktır.

A) Fonetik Düzen Düzeyi

Sesler ve fonetik yapıları oluşturan birleşme kuralları, fonoloji adı verilen, dilin konuşma biçimindeki tezahürünün ilk düzeyidir. "Yük" kelimesi, tıpkı yazının harfleri gibi her biri telaffuz itibariyle bu kelimenin seslerini seslendiren "y", "ü" ve "k" harflerinden oluşmuştur.

B) Kural Düzeni Düzeyi

Dilin sembolleri ve onların kelime, ibare ve cümleleri yapmak amacıyla birleşme kuralları, dilin konuşma biçimindeki tezahürünün bir diğer düzeyidir. Bu düzey, gramer ve sözdizimi[20] olarak iki bölümdür. Gramer bölümünde "bahçe", "bakan" (bahçıvan)[21] gibi basit semboller vardır ve morfemlerin oluşumundan, "bahçıvan" gibi türetilmiş kelimelere ve "kütüphane" gibi birleşik kelimelere varıncaya kadar hepsi zikredilir. Sözdizimi bölümünde ise kelimelerin birleşme usulü, "bu kitap mavi" örneğindeki gibi isim, "söylemiştim..." örneğindeki gibi fiil olarak gruplanmaları ve türleri, "yolun sonunda" örneğindeki gibi ekler, cümleler ve onların basit, birleşik, şartlı, emir, beyan gibi türleri dikkat çeker.

Bağımsız cümle: Dilin, küçük birimlerden yapılmış ve daha büyük birimin parçası olmayan en büyük birimidir.

Cümle: Yapı ve hüküm olarak iki bölüme ayrılan bir veya birkaç öbekten oluşmuş ve bağımsız cümleden sonra dilin en büyük birimi olan sözdür.

Öbek: Bir veya birkaç kelimeden yapılan ve cümlenin yapımında kullanılan, cümleden sonra dilin en büyük birimidir. Mesela: Cisimler, gök cisimleri, gök cisimlerini inceleme.

---

20 Metinde "sarf ve nahiv"

21 Metinde: "bağ", "bân" (bâğbân)

Kelime: Dilin, bir veya birkaç morfemden yapılan ve daha büyük birimin, yani öbeklerin yapımında kullanılan birimlerinden biridir.

Morfem[22]**:** Dilin, bir veya birkaç fonemden yapılan birimlerinden biridir. Morfemin bazen bağımsız anlam ve işlevi vardır, "mîz"[23] gibi. Bu durumda özgür morfem olarak isimlendirilir. Kimi zaman da bağımsız işlev ve anlamı yoktur, diğer kelimelerin yapısı içinde kullanılır. O zaman da bağımlı morfem olarak isimlendirilir. "Perhizgâr"[24] kelimesindeki "gâr" gibi.

Fonem: Dilin, anlamı bulunmayan ama anlam ayrımını ortaya çıkaran en küçük ses birimidir. Mesela "ser"[25] kelimesindeki "s"yi, "p" yaparsak "per"[26] olur ve kelimenin anlamı değişir.[27]

Aynı şekilde "gul"[28] kelimesindeki "u" ile okunuş yerine "i" ile okursak yeni bir anlamla yeni bir kelime yapmış oluruz.[29] Öyleyse harfi "e" okutan üstün işareti fonemdir.

Fonem → morfem → kelime → öbek → cümle → bağımsız cümle.

C) Anlam Düzeni Düzeyi

İnsanlar ve bir tek dil konuşabilenler birbirinin maksadını nasıl anlayabilir? Neden bazı kelimeler "kullanışlı", bazıları da "değersiz" kabul edilir; kimi cümleler anlamlı sayılır ve kabul edilir, ama kimisi de anlamsız görülür ve reddedilir; hâlbuki çok sayıda cümle işitilmiş bile değildir? Diğer bir ifadeyle, anlamın kavranışı nasıl gerçekleşir?

Şu iki cümleye bakalım: "Ali oturdu", "Bu kelime oturdu". İkinci cümle kullanışsız ve anlamsız görünmektedir. Çünkü Farsça'nın anlam düzeninde "oturmak" lafzı ile dış dünyada bir şahsın özel durumu arasında -bir kimsenin sergilediği iş ya da fiil- tanıdık bir bağ vardır. Fakat

22 Kök kelime
23 Farsça "Masa". Türkçe'deki "söz" morfemi gibi.
24 "Sakınan, kaçınan". Türkçe'deki "tavizkar" gibi.
25 "Baş"
26 "Tüy"
27 Türkçe'de mesela "baş" ve "kaş" gibi.
28 Çiçek
29 "Gil" (çamur)

bu kelime küçük bir değişiklikle ikinci cümlede de anlamlı hale gelebilir. Mesela şöyle söylersek: "Bu kelime, bu cümleye güzel oturdu"

Bu nokta, dil bir mekanizma olduğundan, öğelerinin diğer öğelerle ilişkisi sırasındaki anlamının değerini net olarak belirlemenin kolay olmadığını göstermektedir. Bu yüzden dilin her biriminin doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki anlamı bulunduğu sonucu çıkarılabilir. Doğrudan anlam, o birimin açık ve belirgin anlamıdır. Dolaylı anlam ise dilin her biriminin, dilin diğer birimiyle yanyana geldiğinde kazandığı anlamdır. Şu iki cümleye bakalım: "Ne parlak ay!" "Ne uzak ve uzun ay!" Parlak, uzak ve uzun kelimelerinin kendi belirgin anlamına ilaveten yanyana gelme ilişkisi yoluyla "ay"ın anlamını iyice ayırt edici hale getirmede yardımcı olduğunu görmekteyiz. Aslında o ikisinin yardımıyla anlıyoruz ki, birinci aydan maksat, gökteki ay, ikincisiyle kasdedilen de yılın oniki ayından biridir.

Bundan dolayı genellikle kelimelerin tek başlarına anlam taşımadıkları veya nihai ve tamamen açık bir mesaj içermedikleri ve anlamı bütünüyle ifade edebilmeleri için cümle içinde geçmeleri gerektiği sonucu çıkarılabilir. Bazı kelimeler de tek başlarına kendilerini tanıtamazlar ve söz zinciri içinde yer almak zorundadırlar. Mesela "tond"[30] kelimesi, eşanlamlılık, zıtlık ve ima ilişkilerine dikkat ederek kullanılmazsa anlam verilemeyebilir. Yani "tond" kelimesini sivri, mülayim, sâkin, cesur, solgun vs. kelimeleriyle ilişkilendirmek veya "tond" kelimesini mesela "Rüzgâr nasıl da sert esiyor!", "Çok hızlı koşuyorlardı", "Dağın keskin yokuşunu tırmanmak olağanüstü beceri ister" cümlelerinde kullanmak gerekir.

Durumların bölümlerindeki anlamı bulmak da o kadar kolay değildir. Mesela hepimiz "el", "yüksek" ve "çok" kelimelerinin anlamlarını biliriz. Ama bu kelimelerle "El üstünde el çoktur" cümlesini kurduğumuzda kelimelerin tek tek anlamını kavrayarak cümlenin tümünü anlayamayız. Nitekim lafız ve anlamın ilişkisindeki güçlüklerden biri de bir lafzın anlamının değişebilir olmasıdır. Çünkü bir kelimenin anlamı zaman içerisinde terkedilmiş ve unutulmuş olabilir ya da kelimeye yeni bir anlam yüklenmiştir veya birinci anlam da devam ediyordur. Bu yüzden anlambilimde bu noktaya da dikkat edilmelidir.

[30] Hızlı, çabuk, keskin, sert

Lafız ve Anlamın İlişkisi

İnsanın dili lafız ve anlamın birleşmesinden oluşmuş bir terkiptir. Sözün işaretleri ve sembolleri dış dünyanın (afakî ve enfüsi) gerçekliklerriyle irtibatlıdır ve anlamların açıklayıcısıdır. Bu irtibat öyle sağlamdır ki başkalarıyla muamele uzayında bir konuşanı işittiğimizde, zihnimiz, ortaya koyduğu lafızların suretine iltifat etmeksizin bir dizi anlamla karşılaşır. O kadar ki, anlamın çirkinliği ve güzelliği lafızların beğenilmesine veya nefret edilmesine yolaçar.

Dilbilimcilerin ve Müslüman usulcülerin önem verdikleri soru şudur: Acaba lafız ve anlam arasındaki irtibat tekvinî[31] midir ve anlam, lafzın özü ve tabiatının bir parçası mıdır, yoksa lafzın anlama delalet etmesi gibi kararlaştırılmış bir şey midir?

Başka bir ifadeyle, lafzın gerçek anlama delaleti nedensellikle ilgili olduğundan ve lafzın zihinsel varlığı, anlamın zihinsel varlığının ve zihne intikalin sebebi sayıldığından sebep-sonuç ilişkisinin kaynağının ne olduğu sorusu sözkonusu edilmiştir. Acaba lafız ve anlam arasındaki ilişki öze mi ilişkindir ve anlam, tıpkı ateş ile ısı arasındaki ilişki gibi, lafzın öz ve tabiatının parçası mıdır? Yoksa bu ilişki, vazedilmiş olarak ifade edilen bir dış etkenden ve göreceli kararlaştırmadan mı kaynaklanmaktadır?

Lafız ve anlam arasında öze dair hiçbir ilişkinin bulunmadığı gayet açıktır. Yeni anlamların ortaya çıkışı, lafız-anlam ilişkisinin katılıma ve değişime açık olması bu ilişkinin göreceli olduğunun ve sebep-sonuç bağının kanıtıdır. Bu nedenle eski ve yeni pek çok dilbilimci, hekimler, fıkıh usulü uleması ve Müslüman edebiyatçılar, dilin sureti ile onu gösteren anlam arasında özü ilgilendiren hiçbir ilişki türünün bulunmadığına; lafız ve anlam arasındaki nedensellik ve delalet ilişkisinin vazedilmiş (tayin edilmiş veya belirlenmiş) türden olduğuna inanırlar.[32] Başka bir ifadeyle sözün sembolleri, yalnızca vazedildikten ve ondan haberdar olduktan sonra anlamı gösterebilir ve delalet, vazedilmeyle irtibatlı bir tasavvurdur.

---

31 Allah tarafından yoktan varedilme, yaratılma (Logatname-i Dehhoda)

32 Bkz: Molla Horasani Muhammed Kazım, *Kifayetu'l-Usul*, c. 1, s. 10; Hoî Seyyid Ebu - kasım, *Muhadarat fi Usuli'l-Fıkh*, c. 1, s. 34; Tabatabai Seyyid Muhammed Hüseyin, *Usul-i Felsefe ve Reviş-i Realizm*, c. 2, 6. Makale.

Tabii ki burada temel bir soru karşımıza çıkmaktadır: Vazetmenin hakikati nedir? Vazeden kimdir? Bu soruları analiz eden çeşitli görüşler sözkonusudur.[33] Bu meselenin ayrıntısını kendi özel alanına bırakıyoruz. Ama burada, zaruret ölçüsünce, sadece çağdaş düşünür Şehid Ayetullah Sadr'ın görüşünü açıklamakla yetineceğiz. O, lafzın anlama delaletini izah ederken şöyle der: "Lafzın gerçek anlama delaleti nedensellik türündendir." Bunun anlamı şudur ki, lafzın zihinsel varlığı, anlamın zihinsel varlığının sebebi olmaktadır. Bu nedenselliğin kaynağı nedir? Acaba lafız ve mana arasındaki ilişki, ateş ve ısının ilişkisi gibi öze ilişkin midir? Birinci varsayımın kabul edilemez olduğu gayet açıktır.

Daha sonra vazetmenin hakikatinin ne olduğu sorusunu ortaya atar. Acaba vazeden, ikisinin birbirini gerektirmesinin gerçek bir şey olacağı şekilde lafzın tabiatı ile anlamın tabiatı arasında doğrudan nedensellik icat edebilir mi? Yoksa vazeden, lafza bir sıfat kazandırır da ondan sonra zihinde anlamı çağrıştıran sebep mi oluşur? Gerçek nedenselliğin hakiki sebep için öze ilişkin sıfat olduğu ortadadır ve o, bir şey için görece yapılamaz; ayrıca lafız, görecelikle, anlamı anlatmanın hakiki aracına dönüştürülemez.

Fakat anlamı çağrıştıran sebebi olan lafza sıfat kazandırma sürecinin niteliği konusunda iki görüş vardır: Görececi görüş ve yükümlülük görüşü.

Görececi görüş, vazedenin, hükmedici göreceliği yerine getirdiğine inanır. Bunun da birkaç icabı vardır:

a) Anlama lafız varetmek; sürücülük kılavuz işaretleri,

b) Anlamın indirilmiş varlığı olarak lafza itibar ve anlamın izlerini taşıyan bütünleşme,

c) Anlamı anlatmanın hakiki aracı olarak lafza itibar.

Yükümlülük görüşü de vazetmeye itibar edilemeyeceğini, aksine, vazeden katından, özel bir anlamı anlatmayı murat etmesi ve lafzı o anlama bağlaması hariç hiçbir şey söylemeyene yükümlülük bulunduğunu savunur.

---

33 Bkz: Sadr Muhammedbâkır, *Buhus fi İlmi'l-Usul*, c. 1, s. 73-86.

Ama Şehid Sadr, vazetmenin hakikatini yorumlarken şöyle der: Allah, bir şeyin hissedilmesini, zihnin o şeyin suretine intikalinin sebebi yapmaktadır ve bu, yaratılışsal[34] bir yasadır.

Sadr, vazetmenin, inşa ile ve göreceli olarak var edilmiş şeylerin sahiplenilmesi gibi olmadığı, bilakis özel şartlarda lafız ve anlam arasında görünür hale gelen ve zihnin nesnenin suretine intikal ettiği doğa yasasının ürünü yaratılışsal bir iş olduğu izahına ilaveten şöyle der: Vazetmeden kaynaklanan delalet daima tasavvura ait bir delalettir. Buna göre, şuur sahibi ile şuurdan yoksun söyleyen arasında fark yoktur.

Şehid Sadr, vazedenin kim olduğu sorusuna cevap verirken iki ihtimalden, Allah'ın vazeden ve insanın vazeden olmasından bahseder. Fakat kendisinin vazetmenin hakikatini tahlili sayesinde, vazetme seyrinin basit bir doğal süreç olduğunun ve insan duygusunda lafızla uyarma ile anlam arasındaki şart olma manasına geldiğinin aydınlığa kavuştuğunu hatırlatır. Nitekim bu irtibat, tüm insanlar için hazır durumdaki zihinsel cevaplandırma yasasının gerçekleşmesini harekete geçirir. Sözünün devamında şöyle der: Bütün bunlara rağmen, vazetmenin yüzde yüz beşeri bir iş olduğunun söylenebilmesi için vazetmenin ilahi olduğu teorisini reddeden kesin bir kanıt mevcut değildir. Bunun aksine, isimler, lafızlar ve bunların kullanım şekli Adem'e (a) öğretildiğine göre beşer hayatında vazetmenin başlangıcının ilahi lütufla olması muhtemeldir. Hatta kelimenin aslının ilham olduğu varsayımı da uzak ihtimal değildir. Rivayette belirtildiğine göre Adem ve Havva düşüşten önce kelime ve diyalogdan haberdardı.[35]

Tasavvurcu ve Tasdikçi Medluller[36] ve Anlamlar

Vazetmenin, lafız ile anlam (medlul) arasında delalet ilişkisinin nedenselliğini ortaya çıkaran kaynak olduğunu gördük. Ama bu delalet her zaman aynı değildir.

34 Metinde "tekvinî"
35 *Buhus fi İlmi'l-Usul,* c. 1, s. 72-87.
36 Metinde "medlul"

Bazen bu delalet, lafızla karşılaştıktan sonra zihinde beliren anlamın zihinsel suretinin ortaya çıkışı çerçevesinde olur. Bu lafız ister irade ve bilinç sahibi bireyden sâdır olsun, ister bilinçsiz ve hedefsiz bireyden yahut da lafzın zihinsel çağrışımının bizzat insan için olduğu zihinde olsun.

Bu tür delalet, tasavvur delaleti; anlam ve medlul de semantik anlam (semantic meaning) olarak adlandırılır, vazetmenin şartı ve onun bilgisidir. Farsça konuşanların lügatindeki "soğuk hava" gibi.

Tasdikçiliğin anlamı, Hâce'nin söylediği şekliyle,[37] hükme (ispat veya red) yakın olanın tasdikçi medlulüdür. "Hava soğuk" gibi. Bu bahsin izahına şu soruyla başlayacağız: Lafızdan zihne oturan medlul, acaba söyleyenin zorunlu olarak murat ettiği şey midir ve onu söyleyenin maksadı kabul edilebilir mi? Sorunun cevabını bulmak için burada iki aşamanın varolduğunun bilinmesi gerekir: Bir aşama, kullanım iradesidir. Çünkü vazetmenin akılcı yasası uyarınca ve kullanım konumunda kapsayıcı delalete delaletle o anlam, lafzı kullanmayla ortaya fırlayan, kişinin istek ve iradesinin tekil ve birleşik lafızların anlamlarında hiçbir etkisinin olmadığı, söyleyenin kasdettiği lafızdan olmalıdır. Bu anlam, sözü söyleyenin muradının, kullanım sırasında, söze bitişik karine aracılığıyla ispatlanmadıkça başka bir anlamı gözönünde bulunduran lafzın gerçek anlamı olması gerektiği işte o kullanım iradesidir. Diğer aşama da, söyleyenin ciddi muradını veya ciddi murada tasdik delaletini ifade eden bu aşamadan sonra varolmaktadır. Çünkü konuşanın ciddi olmama, şaka yapma ihtimali vardır. Burada, diyalogda akılların zımnen mutabakatı[38] yasasına dayanarak sözü söyleyenin ciddi iradesinin, aksine akılcı ve makbul bir karine bulunmadıkça sözün kullanım bağlamının iradesi ve gerçek anlam olduğu ispat edilebilir.

Lafzın Anlama Delaletinin Kriteri

Lafzın anlama delaletinin kriteri ve niteliğine başka bir açıdan bakılırsa lafzın anlamlara delaletinin nitelik ve kriterinin farklı olduğu anlaşılacaktır. Hâce'nin ifadesiyle[39], çünkü anlamların kimisi kimisinin içine

37 *Esasu'l-İktibas*, s. 4.
38 Metinde "irtikaz"
39 Bkz: *Esasu'l-İktibas*, s. 7-8.

girmiş durumdadır veya başka bazılarının icabıdır -evin anlamının içinde yer alan ve çatının icabı olan duvar gibi-. Bu yüzden bazı anlamların tasavvuru, diğer anlamların tasavvurunu gerektirir. İşin bu kısmına dikkat edildiğinden lafızların anlamlara delaleti üç türe ayrılmıştır:

1. Lafzın, onun konusu durumundaki manaya delaleti olan mutabıklık delaleti veya mutabıklık anlamı.
2. İltizam delaleti veya iltizam anlamı. Lafzın mutabıklık anlamının gereklerinden olan ve kendisi de iki çeşide ayrılan anlamdır: Tüm insanların aşina olduğu özel anlamıyla iltizam medlulü; şahsi yönü bulunan ve sadece karinelerle tanınabilen genel anlamıyla iltizam medlulü.
3. Lafzın mutabıklık anlamı içinde yer alan tazammun veya anlam delaleti.

Öneme haiz nokta, mutabıklık delaletinin aslında vaz'i delalet olmasıdır. Hâlbuki son iki tür, vazetme ve aklın katılımıyla gerçekleşir.

Göstergebilim (semiology) ile irtibatlı olan ve çeşitli bilim ve edebiyat metinlerini, özellikle de dinî metinleri anlamada çok önemli yeri bulunan bu tartışmanın incelemeye değer noktası, açık ve aydınlık medlulleri (belirgin/explicit semboller alanıyla ilişkili), çoğunlukla iltizam medlullerinin sahasında yer alan telvih ve tevil (ima/implicit sembollerin alanıyla ilişkili) medlullerinden ayırma ve araştırmanın, metinlerin hermenötiğine hatırı sayılır yardımı olacağıdır.

Dilin Kullanımları

Dilin, insanın ilişki kurma ihtiyacının söz biçiminde ortaya çıkmasını sağladığı öze ilişkin bir yetenek olduğunu söyledik. Ama çağımızda linguistik araştırmaları, dilin oldukça zengin ve çeşitli kullanımlarına odaklanmıştır.

Dilin rollerinin özet fotoğrafına sahip bulunduğumuz için ilkin, gerçekler ve anlamlar dünyası, insanın fikrî-zihinsel gücü ve dilin söz olarak görünüşü arasındaki üçlü bağı inceleyeceğiz.

Anlamlar dünyası

↓

İnsanın idrak kanalı

↓

Dil ırmağı

Hakikatlerin Tavsifi

Daha önce gördük ki, dil, simgelerin birbirine bağlı şebekesi manasında olup, dünyanın gerçeklerinin tercümanı ve onların vekilidir. Bu konunun anlattığı şey, insanın kendi idrakinin gücüyle hakikatleri ve anlamları kategorize edilmiş kalıplarda çözümleyip analiz edip soyutlayarak onu tavsif etmeye ve başkalarına aktarmaya yöneldiğidir. Bu tavsif ve bildirimin aidiyeti, bazen insanın varlığının dışındaki âleme, bazen de insanın iç dünyasınadır. (Bilim dili)

Tezahürlerin Sebep-Sonuçla İzahı

Tavsif rolü dışında insanın zihinsel gücü ona, dünyanın olgularını daha derin tanıyarak ve sebep-müsebbip bağını keşfederek onların sebep-sonuç ilişkisini izah etme, hatta gerçekleşmemiş şeyleri önceden tahmin etme ve öngörme fırsatı verir. (Felsefe dili)

Konuşma Fiili

Bazen de insan, başkasıyla irtibat bağı içinde kimi istek ve maksatlarına ulaşmak için onları dil ve konuşma mecrasına dökerek ifade eder. Mesela susamış kişi gidip su almak yerine bir başkasına der ki: "Bir bardak su getirin". Burada dilin konuşma fiili, aslında davranış fiilini pratiğe dökmenin yerini almıştır. (Konuşma fiili)

Duygusal-Hissi

Dilin üstlendiği rollerden biri de insanın iç dünyasındaki hislerin resmedilmesi ve tasviridir. Üzüntüleri, mutlulukları, hasretleri, arzuları,

hayranlıkları ve ruhsal soruları konuşmasına yansır: "Yazık ki gençlik mektubu uçtu gitti!", "Merhaba ey yerinde duramayan âşıklar", "Hey gidi gönül, gördüklerinden ibret al!", "Ah olsa da meyhanelerde açsalar"... Görüldüğü gibi, bu son türde konuşma dili duygusal ve hissi bir boyut kazanmıştır. (Duygusal-hissi dil)

Dilin kullanım biçimlerini sayarken her ne kadar kimileri yirmiden fazla çeşide çıkarıyorsa da bu türlerin kimisi -tecrübelerin nakli ve aktarılması, geçmişlerin birikimi ve kültür, bu yolla geçmiş ve geleceğin kesintisiz bağı gibi- dilin sonuçları ve meyveleri sayılırlar, rolü değil.

Dilin bu dört tür pratiği üzerinde iyice düşünüldüğünde, dilin temel rolünün bildiğimiz tanıtıcı irtibat ve mesajı aktarma olduğu gayet açıklıkla ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle bu başlıkların tamamında, konuşan bir söz söylediğinde, bu tezahür, sinir ve idrak sisteminin hakikatlerle karşılaşması sırasında bir mesaj aldığını ve onu sembollere dökerek (coding) muhataba ve alıcıya ilettiğini göstermektedir.

Rus dilbilimci Roman Jakobson (1892-1982) dilin her irtibat kurmasında altı öğenin müdahil olduğunu söyler: İleten, mesaj, alıcı, temas, simge ve sembolleştirme, zemin.[40]

Bir Metnin Dilinin Çok Alanlı Olma İmkânı

Dilin çeşitli kullanım biçimlerini incelemede dikkat edilmesi zorunlu görünen nokta, bu kategorinin, bir dilin ifadesinin öncelikli kimliğine dönük olduğudur. Yoksa Austin gibi çağdaş bazı dilbilimcilerin belirttiği üzere, bir metnin ve bir hükmün eşzamanlı olarak çok sayıda pratiklere sahip olma özelliğinden faydalandığı gerçeği inkâr edilemez. Bizim inancımıza göre Kur'an-ı Kerim bu açıdan çok alanlı olma özelliğine sahiptir. Yani Kur'an-ı Kerim'in haber biçimindeki hükümleri tavsife dayalı olmalarına rağmen aynı zamanda harekete geçirici özelliğe de haizdir. Tıpkı Kur'an'ın doğrudan yükümlülük bildiren hükümlerinin aynı psikolojik etkiyi yaratmada gerçeği hikâye etme niteliğine sahip olması gibi. Metnin yapısı ve muhtevası, hakikatleri beyan ederken olduğu gibi insanın aklını ve kalbini iknada kendisini göstermektedir.

[40] Bkz: Ahmedi Babek, *Sahtar ve Tevil-i Metn*, s. 65.

Dil ve Gerçeklik

Dil ve gerçeklik arasında devamlılık ilişkisi vardır. Bir diğer ifadeyle, dilin temeli ve onun varoluş sebebi, insanın şuur ve idrak kuvvetinin yansıttığı dışsal gerçekliktir. Bundan dolayı insanların irtibatı gerçekliğe göre biçimlenir, başka bir şeye göre değil.

İnsanın zihinsel gücü, harici hiçbir anlamı olmayan "simurg" gibi kavramlar üretmeye güç yetirebilmesi ya da kinaye, metafor, teşbih gibi sözün içinde yaygın olan mecaz söyleyişler yaratabilmesi, sanıldığı gibi varolan herşeyin dilin yapısından ibaret olduğu ve bunun ötesinde bir gerçeklik bulunmadığı iddiasını doğrulamaz. Bu bakış açısı, epistemoloji ve ontolojide söz konusu edildiği ve üzerinde derinlemesine düşünüldüğü gibi, insanı herşeyin ölçütü sayan sofist görüştür.[41]

Dil ve Tefekkür

Dil, insanın faaliyetlerinden biri ve psikolojinin dil davranışı (verbal behavior) olarak isimlendirdiği davranış boyutlarından biridir. Ama çok eski zamanlardan beri dil ve tefekkürün ilişkisinin ne olduğu sorulmaktadır. Acaba dil olmaksızın tefekkür mümkün müdür? Acaba dil; tefekkür, hayal, soyutlama, genelleme, çıkarım, yargıda bulunma gibi zihnin yüksek faaliyetlerinin varolma şartı mıdır sadece? Yoksa dil, fikir ve düşünce üretmenin etkeni olduğuna göre konuşma ve sözü kullanma yeteneğinden yoksun bir insan aynı zamanda tefekkür gücünden de mi yoksundur? Her ne şekilde olursa olsun insan, düşünce, duygu ve hislerini sembolleştirme kalıbına nasıl dökebilir? Acaba bu kalıp, zihnin derunundaki mesajın mahiyet ve muhtevasını da değiştirebilir mi?

Gerçek şudur ki, tefekkür ve düşünce üretme ve yaratıcılık gibi zihnin yüksek faaliyetlerinin kökeni, insanın, soyut ruhun ışığında sahip olduğu sinir sistemidir. Eğer insanın soyut egosu ve kendine özgü sinir sistemi olmasaydı o zihinsel yüksek faaliyetleri geliştirememekle kalmayacak, hatta dili bile kullanamayacaktı.

---

41 Bkz: Tabatabai Muhammed Hüseyin ve Murtaza Mutahhari, *Usul-i Felsefe ve Reviş-i Realizm*, c. 2 ve 3, Beşinci, Altıncı ve Yedinci Makale.

Bu sebeple psikologlar, karine ve delillerin toplamından, kararlaştırılmış sembolleştirme mekanizması olan dilin kullanımının insana özgü olduğu şeklindeki sonucu çıkartırlar. Öze ilişkin ve insana önceden verilmiş bu yetenek, ona, dilin karmaşık düzenini kullanma imkânını bahşeder. Bu yüzden dil, tefekkürün şartı değildir. Fakat insanın tefekkürde ve zihnin diğer yüksek faaliyetlerinde sahip olduğu yeterliliği oldukça yüksek oranlara çıkartır.[42]

Dil, Dünyagörüşü ve Değerler Düzeni

Dil, fiiliyatta zuhur ettiğinde toplumsal bir yapıdır ve insanların tefekkürüne denktir. Bu sebeple bir toplumun dünya görüşü, inançları ve itikadi değerleriyle sağlam bir bağa sahiptir. İnsanların zihin sayfası ve şuur gücünde yeri bulunan şey, dış dünyadaki kanıtların kendisi değil, aksine onların kavram ve anlamlarıdır. Kavramların yansıması ve onların nedeni niçini, nesneler ve anlamlarla ilgili görüş ve bakış açımıza tabidir. Başka bir ifadeyle hakikatler; Allah, insan, ruh, güneş gibi öze dair isimler kabilinden ister nesnel olsun, ya da aşk, iman, cihad, özgürlük gibi anlam ismi kabilinden ister soyut hakikatler olsun başlangıçta insanlar için bir tasavvurdur, daha sonra dile dökülür ve tanıma kavuşur.

Başka bir anlatımla, lafızların semantiğinde iki gerçeklik olarak yanyana getirilmelidir. Biri vazetme makamı, diğeri ise kelimeyi metinde kullanma makamıdır. Lafızların, vazetme konumunda, anlamın hakikatinin yerine ve her türlü bağ ve kendine özgü özellikten koparak yer aldığı doğrudur. Ama lafızların, özellikle de inançlar ve değerler alanına ait lafızların, kullanıcının kullanım mevkiinde ve kapsamında asıl anlam bakımından özellikli hususiyetler kazandığı gerçeği de görmezden gelinemez. Kimi zaman niteliklerin sınırlanması, bir hakikatin doğrulanması sahasıyla bağlantılıdır. Kimi zaman da özel bir örfün ortaya çıkışı ve anlamın yeni bir anlama dönüşmesi ile ilişkilidir. Her ne şekilde olursa olsun, bu mevzuya dikkat edildiğinde bir metinde mevcut bulunan lafızlar, söz dokusundan ve semantiğin kendine özgü üslubundan koparılamaz. Bu yüzden "Allah" kavramı Kur'an'da, İslamî dünya görüşünde ve Müslümanların

[42] Bkz: *Zeban ve Tefekkür*, s. 117.

aklî-dinî düşüncesinde, diğer görüşlerdeki Tanrı kavrayışı ve tarifinden ayırtedilmektedir. Aynı şekilde, değinilmiş olan "insan", "özgürlük", "cihad", "şehadet" ve benzeri diğer kavramlar da böyledir.[43]

Çeşitli Diller ve Sınırlandırmanın Ölçütü

Söylenenlerden anlaşılmış olmalıdır ki dil, hakikatlerin vekili ve anlamların tercümanıdır. Başka bir ifadeyle, dilin doğal ve fiziksel bir alanı vardır. Yani insanın vücudundaki ses oluşturma aygıtlarını kullanma yoluyla üretilen ses alanı; hakikatler ve anlamlar âlemiyle bağlantılı anlam alanı.

Anlamların seslere yansıması ve bu ikisinin oluşturduğu örgü, dile fiiliyata geçmeyi bahşeden şeydir. Dil, anlam dünyasının yansımasıyla, nesnelerin adlandırılmasıyla ve onların nispetlerinin ifade edilmesiyle suskun varlığı bize tanıtır. "İnsan, ağaç, adalet, aşk" dediğimizde bu kelimelerin her birinden sonra zihnimizde bir anlam kütlesi resimlenir.

Ama anlamlar dünyası her zaman dosdoğru ve apaçık değildir. Aksine, dünya, kıvrım kıvrım, karmaşık ve belirsizliklerle halelenmiş haldedir. Ağaç ve insan gibi özle ilgili hakikat ve anlamların, aşk ve adalet gibi soyut hakikat ve anlamlardan farkı, ilgiyi fazlasıyla haketmektedir. Aynı şekilde, hakikat ve anlamların tercümanı olan dil de açıklık ve belirsizlik bakımından insanın varlık âlemine ilişkin bilgisine uygun olarak muhtelif görünümler alır.

Öte yandan, dil, harici âleme ilave olarak insanın varlığının da tercümanı olduğundan ve insan, yaratıcılık güçleri bakımından oldukça karmaşık bir düzene ve çeşitli boyutlara sahip bulunduğundan bu açıdan da insanın dilindeki yenilenmeler gözardı edilemez. Dilin esas kullanımı, anlamı iletmek için bir araç olmasına rağmen, bu vasfa karşın, insandaki hissetme, hayal ve duygu gücü onun önünde, harici gerçekleri anlatan hakiki ve soyut anlamlara ek olarak, kendisinin de tamamen göreceli kavramlar zinciri ve harici hiçbir karşılığı olmayan roman gibi

[43] Bkz: Izutsu, *Hoda ve İnsan der Kur'an*, Ahmed Âram'ın tercümesi, bölüm 3; Avde Halil Avde, *el-Tatavvuru'd-Dellali beyne Lugati'ş-Şi'ri'l-Cahiliyye ve Lugati'l-Kur'an'i'l-Kerim*, bölüm 3.

edebi ve sanatsal dilin tezahürleri kabilinden bütünüyle hayali anlamlar mecmuası yaratmasına fırsat açar.

Sonuç itibariyle, anlamı ifade etmede dilin ve ses sembollerinin sınırlılığı da gözden uzak tutulamaz. Bildiğimiz gibi varlığın hakikatleri ve anlamları sahası daima dilin kalıplarından geniştir. Nice anlamlar vardır ki uzun endamları dilin beden ölçüsüne sığmaz ve bu da dilde bir tür kapalılığın ve toza bulanmışlığın ortaya çıkmasındaki etkendir.

Nice manalar var ki dilin nâmahremlerinden
Tüm şakalara rağmen sır perdelerinin ardında kaldı[44]

Nitekim arifler, keşif ve şuhud ehli dilin, bulduklarını ifade etmedeki sınırlılığından ve yetersizliğinden sürekli olarak şikâyet etmişlerdir:

Aşkı şerh ve beyan için ne söylesem
Aşka geldiğimde mahçup olur dil[45]

Söylenenlerden, dilin çeşitli kategorilerinin, dilin muhtelif kullanımlarının gerçeklik ve anlamla bağına nasıl yerleştiği anlaşılmış olmalıdır; bu kategoriler aklî sınırlamaya değil, çeşitli itibarların yerleşmesine ve dikkate alınmasına dayansa da.

Olguların tasvirle kullanımı dil yoluyla inceleme konusu yapıldığında "tasvir dili" ortaya çıkar. Hakikatleri ve anlamları tasvir, kimi zaman harici gerçeklerin bilimsel bilgisine göre ve sadece bilimsel kurallılık içinde izah edildiğinde gerçekleşir; burada "bilimsel dil"le karşı karşıyayızdır. Kimi zaman da gerçeklerin normal ve genel bilgisine göre ve günlük sıradan konuşmanın izahıyla suret bulur; bu da "sohbet dili"dir. Bazen başka bir gerçekliğe delalet eden olgulara sembolik bakış gibi diğer hakikatlerin sembolü olan vasıtaların ışığında dilde simgesel boyutu bulunan birtakım kelimeler zuhur eder; mesela bir ülkenin kuruluş simgesi sayılan bayrak, şehidin alameti olan lale, hicran ve ayrılığın göstergesi (sembolik dilde) ney gibi. Sonuç itibariyle bazen hakikatlerin tasviri insanın hissiyatı ve psikolojik tahayyülünün yardımına katılır ve "edebi ve sanatsal dil"i ortaya çıkartır.

---

44 Bîdil.
45 Mevlana.

Dil, insanın düşüncesinin tercümanı olarak, hakikatleri sebep-sonuç ilişkisinin tahlili ve akılcı-çıkarımcı[46] izahı yoluyla mantıksal, felsefi ve matematiksel kanıtlar kalıbına döküldüğünde akılcı ve felsefi dille karşılaşmış oluruz.

Bunlara ilaveten bazen dil, gerçeklerin ve anlamların hükmü veya onların sebep-sonuç ilişkisi değildir. Aksine, söyleyenin istekleri veya içsel hallerinin göstergesidir. Usül-i fıkıh ilminin ıstılahıyla muhatabı fiile "ba's" (göndermek) veya onu "zecr" (engellemek) amacıyla suret bulan emr ve nehy ve bir tür *konuşma fiili* durumundaki diğer hüküm inşa eden akitler, yükümlülükler ve kararlar dil yoluyla gerçekleşir. Tıpkı arzular, hüzün, geçmişe hasret, memnuniyet, sitem, nefret, yakarış vs. beyanının da *duygusal dili* ortaya çıkardığı gibi.

Haber Dili ve Hüküm Dili

Dilin diğer bir kategorisi de "haber dili" ve "hüküm dili"dir. Mantıkçıların tanımına göre[47] cümleler, anlam ve bağlamları dikkate alındığında iki türdürler: Biri, *ihbarî* olarak adlandırılan doğrulanabilir ve yanlışlanabilir cümlelerdir. Mesela "Yağmur yağdı" gibi. Mantıkta mesele şöyle tarif edilir: Özü itibariyle doğrulanabilir ve yanlışlanabilir kâmil haber terkibi. İkincisi ise *inşâî* olarak isimlendirilmiş doğrulanamayan ve yanlışlanamayan cümlelerdir. *İnşâî* cümlelerin muhtelif kısımları vardır ve sayıları yirminin üstüne çıkarılabilir. Emir, nehiy, soru, rica, arzu, nida, tek taraflı hükümler, akitler, duygu beyanı, memnuniyet, övgü, lanet, nefret, yemin gibi cümleler. Kur'an-ı Kerim'de her iki türün, hem *ihbarî* hem de *inşâî* cümlelerin varolduğu ittifak konusudur. Önemli mevzu, bu ikisinin nasıl çözümlenip tahlil edileceği meselesidir. Cümleler ve onların bilgi verme kimliğini gelecek bölümlerde inceleyeceğiz.

Hakiki Dil ve Mecazi Dil

Beyanın tarzına incelikli bakış, vazedilmiş lugat manasına itibar ve vefa ya da ondan sapma *hakiki* ve *mecazi* dili ortaya çıkarır. Hakiki anlam,

46 Metinde "istidlâli"
47 Bkz: el-Mantık, s. 58.

lafzın vazedildiği asli ve temel anlamın lafzını gösterir. Tıpkı "el" dediğimizde kasdettiğimiz şeyin bilinen özel organ olması gibi. İbn Esir, hakikati tarif ederken şöyle der:

﴾الحقيقة هى اللفظ الدالة على موضوعه الاصل﴿

"Hakikat, asıl mevzuya delalet eden lafızdır."[48]

Mecaz, mimli masdar, geçmek ve geçip gitmek anlamına gelir. Beyan ilminin ıstılahına göre, lafzın, bedii ilminde *alaka* adı verilen münasebetle asli anlamı ve hakiki mevzusu dışında kullanılmasıdır. Tabii ki bu *alaka* eğer benzerlik taşıyorsa ona *istiare* denir. Eğer tikellik, tümellik, nedensellik, hal ve mahal durumu, yakınlık[49] vs. gibi benzerliği bulunandan başka bir şeyse *mecaz-ı mürsel* denir. Nitekim el dendiğinde onunla güç ve sulta anlamı kasdedilmiş olabilir; atasözündeki gibi:

"El üstünde el çoktur."[50]

Buna ek olarak, lafzın mecaz anlamıyla kullanılmasının diğer şartı, kimi zaman mecaz anlamı seçmek için bir karinedir. Karine bazen hal bildiren veya manevi lafız veya yazıyla da olabilir. Tıpkı şöyle söylenirken olduğu gibi:

Bir yıldız parladı ve meclisin ayı oldu
Çılgın gönlümüzü sâkin ve munis yaptı

"Meclis" ve "gönül" kelimeleri, ay ve yıldızdan maksadın güzel yüzlü bir insan olduğuna karinedir. Elbette ki karine bazen hakiki mana için *sârife* (engelleyici) olabilir, bazen de *sârife* değildir. Yani lafız, hakiki ve hakiki olmayan her iki anlama da delalet edebilir. Mirza-yi Kummi şöyle der:

﴾اللفظ ان استعمل فيما وضع له من حيث هو كذلک فحقيقة
و فى غيره (لعلاقة) فمجاز و الحقيقة تنسب الى الواضع﴿

48 İbn Esir, *el-Mecamiu'l-Kebir*, s. 28; *el-Meselu's-Sair fi Edebi'l-Katib ve'ş-Şair,* c. 1, s. 58.
49 Metinde sırasıyla "cüz'iyet, külliyet, sebebiyet, haliyet, mahalliyet, mücaveret"
50 Humâyî Celaleddin, *Funun-i Belagat ve Sanaat-i Edebi*, s. 246.

"Lafız, olduğu biçimiyle vazedildiği şeyde kullanıldığında hakikattir. Bunun dışında ise –alakası itibariyle- mecazdır. Hakikat, vazedene nispet edilir."[51]

Abdulkadir Cürcani de şöyle der:

﴿الحقيقة فى المفرد كل كلمة اريد بها ما وقعت له فى وضع واضع وان شئت قلت فى مواضعت و قوعا لا يستند فيه الى غيره﴾

"Tüm kelimelerin tek tek hakikati, vazedenin vazetmesinde vuku bulanı istediğim şeydir; söylemeyi dilediğimde vazedilen kalıptadır ve zemin olarak ondan başkasına dayandırılamaz."[52]

Seyyid Ahmed Haşimi de şöyle yazar:

Mecaz, aklî ve lugavî olarak ikiye ayrılmıştır. Aklî mecaz, masdarın veya türetilmiş kelimelerden birinin zahiren onunla ilgisi bulunmayan şeye isnadıdır; fiilin zamana, mekâna isnadı veya failin masdara isnadı gibi. Lugavî mecaz, iki çeşittir. Soyut veya mürsel mecaz; mesela "Soğuk ve sıcak (iyi ve kötü) zaman eskitememiş, otağın kapısına ulaşamamış" gibi. Bir de birleşik mürsel vardır; mesela "Gönlümün seması yağmurlu" gibi. İstiare, tasvir üreten ve hayale dayalı, karinesi *sârife* ve *alakası* da benzerlik olan bir mecazdır: "Servi çemânım neden çimene meyletmiyor" İttisa[53], teşbih ve tekid özellikleriyle mecaz hakikatten ayırt edilmektedir.[54]

Zikredilen tanımlardan, mecazın, dile, bir kelime için ilk kararlaştırılmış rolden daha fazla anlamlara ulaşmayı kolaylaştırdığı, belli bir güç kazandırdığı açıklığa kavuşmuş olmaktadır.

Kur'an'da hakikat ve mecaz bahsi ve görüşlerin incelenmesi, fırsat buldukça değineceğimiz Kur'an'ın dilbilimi üzerinde derinlemesine durmayı hakeden konulardandır.

---

51 Kummi Mirza Ebulkasım, *Kavaninu'l-Usul*, s. 13.
52 Bedevi Tebane, *İlmu'l-Beyan*'dan nakille, s. 93.
53 Anlamı genişletme
54 Bkz: Enuşe Hasan, *Ferhengname-i Edebi-yi Farisi*, s. 1224.

Kinaye Dili

Gördüğümüz gibi, dil, anlamı ifadede kimi zaman sarih ve açıktır, kimi zaman da gizli ve kapalı. Sözlükte kinaye, sözü üstü kapalı olarak söylemek demektir. Dilbilgisi ıstılahında, belli bir şeyi, ona açıklıkla delalet etmeyen lafızla tabir etmek demektir. Nitekim şöyle denir: "Filan geldi." Burada filandan kasıt, belli bir kişidir.

Beyan ulemasının ıstılahında kinaye, kendi "mevzuulehu" anlamında kullanılan, lakin bu anlamın kendisinin değil, akılcı gereğinin kasdedildiği lafızdır. Nitekim şöyle denir: "Filanın evinin kapısı ardına kadar açıktır"; yani o misafirperver biridir. Bu sebeple denmiştir ki: Lafzın kullanımında kinaye ve asli anlamı yerine gereklerinden birinin murad edilmesidir. Bu üç kısma ayrılır: Ya kinayeden maksat özün bizzat kendisi veya onun sıfatıdır; yahut kasdedilen, mevsuf için sıfatı ispatlamak veya mevsufun sıfatını olumsuzlamaktır.[55]

Kinaye dilinin hakiki dil mi, yoksa mecazi mi olduğu meselesinde farklı görüşler vardır.[56] Kinaye dilinin "mes"[57], "lems"[58], "mübaşeret"[59] gibi tabirlerle Kur'an'da kullanımı cinsel birleşme için kinaye anlamından uzak gözükmemektedir.

Öyle anlaşılıyor ki, bazı hakikatleri muhataba veya muhataplara aktarmak ve anlaşılmasını sağlamak için dolaylı söyleme üslubu olan *hiciv dili* de kinaye dili sayılmaktadır ve aynı hükmü taşır.

Sembolik Dil

Belirtildiği gibi, dil, harici gerçeklikleri ve anlamları iletmede bazen direkt ve doğrudandır, bazen de dolaylı, saklı ve kapalılıkla karışık. Mecaz anlamı genel olarak ikinci kısımdandır. Fakat mecaz anlamın şartlarından olan karine ve alakanın (münasebet) varlığı, mecazi kullanımların dairesini sınırlar ve kurala bağlar. Dolaylı dilin, *sembolik dil*, *sembolik*

---

55 Bkz: Tehanevi, *Keşşafu Istılahati'l-Fünun*; *Logatname-i Dehhoda* ve edebiyat kitapları.
56 Bkz: *Funun-i Belagat ve Sanaat-i Edebi*, s. 256.
57 Temas
58 Dokunmak
59 İlişki

temsiller ve *efsane* gibi alaka ve karine şartlarının güçlükle tanınabildiği bir diğer türü daha vardır.

Remz,[60] Farsça'da da işaret etmek, nokta, dakika, sır, gizem, iki kişi arasındaki gizli şey -Bu sırrı anlamak herkesin harcı değil / Yol varmaz Kaf'a kartalsız-[61], muamma, simge, alamet, delalet eden, özellikli işaret, kararlaştırılmış işaret vs. anlamında kullanılan[62] ve Avrupa dillerindeki muadili sembol (symbol) -Farsça'da numâd- kelimesi olan Arapça bir kelimedir. Jung, sembolü, kapalı, tanınmayan veya bize gizli şey olarak tanımlamış ve bir kelime veya şeklin, aşikâr ve doğrudan anlamından fazlasını gösterdiğinde sembolik kabul edildiğini söylemiştir.[63]

Bu kelime Kur'an'da sadece bir kez geçmiştir:

﴿قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي ءَايَةً قَالَ ءَايَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا﴾

"(Zekeriyya) Rabbim, bana bir alâmet göster, dedi. Allah buyurdu ki: Senin için alâmet, insanlara, üç gün, remzden başka söz söylememendir."[64]

Dolayısıyla sembolün genel anlamı; zâhirinin ardında yer alan anlam ve içeriğe delalet eden alamet, işaret, kelime, terkip ve cümledir. Yukarıdaki tüm lafızların ortak manası, açıklığın bulunmaması ve gizliliktir.[65] *Remz*den çıkartılan bu anlam, sembolü, genel anlamıyla alamet kavramının karşısına özel bir ıstılah olarak koymamıza neden olmaktadır.

Temsil Dili

Farsça'da *mesel* kelimesi; benzer, denk, misl, öykü, gösterge, benzer, gibi, eş vs. gibi kelimelerle tercüme edilmiştir. Bazen "ikinci mesel" yerine teşbih "kaf"ı gelir:

﴿إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ﴾

"Dünya hayatının meseli, gökten indirdiğimiz su gibidir..."[66]

60 Sembol
61 Mevlana.
62 *Logatname-i Dehhoda.*
63 Jung Carl Gustav, *İnsan ve Sembolhayeş*, Çev: Ebutalib Saremi, s. 24.
64 Âli İmran 41.
65 Purnamdariyan Taki, *Remz ve Dastanha-yi Remzi der Edeb-i Farisi*, s. 1-4.
66 Yunus 24.

İbn Esir[67] *mesel*in anlamlarından birini teşbih olarak zikreder. Nitekim *mesel* ve *temsil* kelimelerini de bir kabul eder. Şu halde mesel, teşbihin türlerinden biri sayılabilir.

Meselin diğer kavramsal anlamı da özdeyiştir (darb-ı mesel). Belagat ilminde, söyleyenin onun aracılığıyla bir şey anlattığı ama kasdettiği başka bir şey olan temsil, tasvir (image), dolaylı anlatım veya mecaz telakki edilir.

Bundan dolayı temsil de istiare gibi, kısa veya uzun hikâye, ahlaki, dini ve irfani veya toplumsal mesaj ya da diğer bir formda açıklamalı olarak ya da örtük ve gizemli olarak ifade edilir.

Sarhoş deveden kaçarken kuyuya düşmüş adamın öyküsü[68] (günlerini geçiren ve ahiretten gaflet içindeki adamın halini tasvir), Berzeviye Tabib'in *Kelile ve Dimne*'de anlattığı aslan ve tavşanın öyküsü,[69] Sadi'den bülbül ve karıncanın hikâyesi[70], *Merzbânname*'den tüccar kölenin kıssası[71] (insanın dünyaya düşüşü ve yükselişi), *İhvanu's-Safa*'dan Buzingan Adası'nın insanları[72], Hammametu'l-Mutavvaka[73] (yardımlaşmanın sembolü ya da beden tuzağına yakalanmış ulvi canların sembolü), Mevlana'dan papağan ve tüccarın öyküsü[74] (can ve bedenin hikâyesi), şah ve cariyesi[75](can ve bedenin sembolü), John Bunyan'dan (1688) *Hacının Seyahati* (*The Pilgrim's Progress*), gibi eserlerin hepsi sembolik temsillerin örnekleridir.

Aynı şekilde *Hayy b. Yakzan* (diri yürekli ihtiyar), *Risaletu't-Tayr* (tuzağa düşmüş kuş) risaleleri, İbn-i Sina'dan (hicri 428) *Salaman ve Ebsal* (iki kardeş), Sühreverdi'den *Kıssatu'l-Gurbeti'l-Garbiyye*, *Cebrail'in Kanadının Sesi*, *Kızıl Akıl*, *Munisu'l-Uşşak*, *Karıncaların Dili*, *Fi Haleti't-Tafuliyye* vs.,

67 Bkz: *el-Meselu's-Sâir*, c. 1, s. 116.
68 Berzeviye Tabib, *Kelile ve Dimne*, s. 56.
69 *A.g.e.*
70 Sadi Muslih b. Abdillah, *Kulliyat-i Sadi*, s. 14.
71 Veravini Sadeddin, *Merzbanname*, s. 37-43.
72 İhvanu's-Safa, *Resailu İhvani's-Safa*, c. 4, s. 37-40.
73 *A.g.e.*, 1, s. 100.
74 Mesnevi-yi Mevlevi.
75 *A.g.e.*

Ruzbilan Bakali'nin (hicri 606) *Abheru'l-Aşıkin*'i, Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'ı ve benzerleri de sembolik temsilin örnekleri arasında sayılabilir.

Bu tür öykülerdeki önemli nokta, anlatıcının hayalperest zihninin ışığında şeylerin, hayvanların, hatta akıl, aşk, güzellik, hüzün gibi soyut kavramların mecazi olarak şahsiyet kazanmış (personification) olmasıdır. Sözgelimi Hace Abdullah'ın (hicri 481) *Kenzu's-Salikin*'inde ve Şeyh-i İşrak'ın *Munisu'l-Uşşak*'ında akıl ve aşkın münazarası gibi.

Sembolik ve alegorik dil doğrudan gerçekliği anlatmaz ve esas itibariyle, o mesajın temelini oluşturan gerçeklik olsa da manevi, irfani veya toplumsal mesajlarının ötesinde bir gerçeklik de yoktur. Bu sebeple bu kıssaların ölçeği, anlam danesini aramalıdır. Çünkü lafzî bağlamın ardına düşersek güçlüklerle karşılaşırız.

Bu Kelile ve Dimne, cümlesi iftira
Değilse karga ne zaman leylekle tartışmış
Ey birader, kıssa bir ölçektir
Mana onda dane misali
Mana danesini alır akıllı insan
Bakmaz ölçeğe, eğer olursa nakil

Mitoloji Dili

Söylenenlere ilaveten, dilde, hiçbir muhteva ve dini, ahlaki ve toplumsal mesaj içermeyen öykü türünün de bulunduğunu belirtelim. Dilin bu çeşidinin temeli yalın tahayyüldür ve bunun armağanı da yalnızca oyalayıcı efsanelerdir; dinlere ve tanrılara dair beşer tahayyülünün ürettiği hayali mitolojiler, bu cümleden olarak da, Şahname ve Hodayname'nin Pişdadi ve Kiyani sülalelerinden naklettiği[76] kadim İran'ın mitolojik öyküleri ve günümüzde kaleme alınmış pek çok roman gibi.

Ustûre, ustûr ve istâre kelimesine dağınık ve boş söz, bâtıl laf, efsane, yalan ve temelsiz kıssalar anlamı verilmiştir.[77] Kur'an-ı Kerim'de "lehvu'l-hadis" ifadesi tam da efsaneler ve hayalperestçe öyküler için kullanılmıştır:[78]

76 Bkz: Razi Abdullah, *Tarih-i Kâmil-i İran*, s. 1.
77 *Logatname-i Dehhoda*.
78 *El-Mizan*, c. 16, s. 219.

﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ ﴾

"İnsanlardan öylesi var ki, herhangi bir ilmî delile dayanmadan Allah yolundan saptırmak ve sonra da onunla alay etmek için boş lafı satın alır."[79]

﴿ إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴾

"Ona âyetlerimiz okunduğu zaman o, öncekilerin masalları! Der."[80]

Sembolik temsillerin ve efsane dilinin ortaya çıkış nedenleri ve zeminleri üzerinde yapılacak araştırma, bu dile hâkim ruhun muhatabı etkileyip motive ettiğini ve dilin işlevsel boyutu olduğunu, bu kalıbı da amacını gerçekleştirmek için seçtiğini gösterecektir. Burada önemli olan, esrarengiz ve muammalı konuşma manasında sembolün Kur'an'la ilişkilendirilip ilişkilendirilemeyeceğinin açıklığa kavuşturulmasıdır. Eğer cevap evetse, bunun sınırları nereye kadardır? Öte yandan çok daha temel şu soru sözkonusudur: "Sembolik temsiller, tıpkı yalın sanat boyutu bulunan ve mitolojinin (folklor) temeli olan mecazlar gibi, acaba insanlığın geleneğinde yaygın ahlaki ve manevi maksatları üretmek için midir sadece?[81] Acaba Kur'an'da bariz ve zâhir ihtimali var mıdır ve böyle bir dil Kur'an'a nispet edilebilir mi?" Bu soru, her ne kadar genel olarak cevap olumsuz olacaksa da yine de inceleme ve tetkike ihtiyaç duyuran ve gelecek bölümlerde ele alınacak sorulardandır.

Dilbilim ve Alanı

Bütün bilimler gibi bilimsel araştırmalarda yaygın yöntemlerden yararlanan dilbilim (linguistic), dilin bilimsel incelenmesi olarak da tarif edilmiştir.[82] Geçmişte dil, onu tanımak kasdıyla araştırılmazdı. Aksine dili incelemenin hedefi, semavi kitapları ve edebi eserleri kaydetmekti (geleneksel dilbilim). Fakat modern dilbilim, dili ilk aşamada bizzat kendisini tanımak maksadıyla incelemekte ve dilin varolduğu şekliyle ne olduğunu anlayabilmek için dildeki konuların gerçekliğini keşfetmeye yönelmektedir. Linguistik, bu somut manada, yirminci yüzyılda başlamış

79 Lokman 6.
80 Kalem 15.
81 Yeterince mücevher ve öykü biriktirdim / Yeterince efsane anlattım (Firdevsi)
82 Bâtıni Muhammedrıza, *Mecmua-i Makalat Piramun-i Zeban ve Zebanşinasi*, s. 9.

ve ilerlemeler kaydetmiş modern bir bilimdir. Modern dilbilim "kamusal" ve "yapısalcı" olarak da adlandırılmaktadır. Bu bilime yönelik alanlar, birçok düşünürün dikkat çekici biçimde "dil ve dilbilim"e yöneldiği ondokuzuncu yüzyıldan başlatılabilir. Filozoflar, mantıkçılar, epistemologlar, edebiyatçılar, fonetik araştırmacıları ve nörologlardan semiyolog, semantikçi, psikolog ve halkbilimcilere kadar, daha sonra da elektronik bilimlerin araştırmacıları ve bilgisayar yazılımcılarına varıncaya dek her biri kendi türünü bu bilimle disiplinler arası ilişki içinde gördü.

Varlıkbilim (ontology) ve hakikatleri tanıma, filozofların asli uğraşılarındandır. Dil, filozofun çalışma aletidir. Dilin, yani insanın varlığının işaret üreten bu gücünün, ses simgeleri kalıbında fiil olarak ortaya çıkışı sırasında harici gerçekleri ve insanın iç dünyasındaki düşünce ve niyetleri dosdoğru yansıtıp yansıtamadığı, eksiksiz ve noksansız anlatma ve anlaşmayı gerçekleştirip gerçekleştiremediği eski zamanlardan beri sürekli merak konusu olmuştur. Yeni Eflatunculardan, ondokuzuncu yüzyılda Henri Bergson'a kadar, özellikle analitik felsefeciler, hususen de Ludwig Wittgenstein'dan itibaren, insanın sıradan dilinin; kapalılığı, çok anlamlılığı, metafor ve mecazı, anlamın kelamın bağlamına veya cümlenin üslubuna bağımlılığı gibi nedenlerle felsefenin net kavramlarının yükünü üstlenemeyeceği şikayeti bahis konusu olmuş; ideal dili kurarak ve dilin kavramlarının net tahlili yapılarak birçok felsefi tartışmanın sona erdirebileceğine inanılmıştır.[83]

Aynı şekilde, kendisini bir düşünce yöntemi ve sonuca ulaşmak için geçilmesi gereken girizgâh kabul eden mantık bilimi, dilbilimle sıkı sıkıya ilişkisi olduğunu kabul eder. Dil, öncülleri düzenlemenin ve sonuçlara varmanın etkeni olduğundan "umulan sonuçlara varmak için sahih öncülleri toplayarak bilinmeyenleri açığa çıkarmaya nasıl yönelebiliriz" sorusu üzerinde düşünmeye değerdir. Misal olarak, bir kimse "kapı açıktır" , "açık kuştur" "öyleyse kapı kuştur" çıkarımında bulunursa bu çıkarımının hatası sebebi kendisi midir? Hiç kuşku yok ki bu tür hataları sorgulama yolu, dilin kavramlarını analiz etmektir.

[83] K. S. Donnellan, *Felsefe-i Tahlili ve Felsefe-i Zeban*, Çev: Şapur İtimad ve Murad Fe - hadpur, Erganun Dergisi, sayı 7 ve 8, s. 39.

Buna ek olarak, matematikten yardım alan modern sembolik mantığın, Gottlob Frege'nin (1925) ve sonra da Russell'ın gündeme getirmesiyle dilbilimde kullanımının fonolojiden semantiğe kadar dikkat çekici bir etkisi vardır. Beyin ve dille veya dil nörolojisiyle (neurolinguistic) ilgili fizyolojik araştırmalar, dildeki malumatın nasıl olup da beyinde stoklandığı, çağrışım yaptığı ve kullanıma girdiğini öğrenmek isteyen dilbilimle bağlantılı çabaların yeni alanıdır. Bir kelime veya cümleyi işitip sonra tekrar ettiğimizde beynimizde nasıl bir şey oluşur ve dildeki enformasyon, girdi (input) ile çıktı (output) aşaması arasında nasıl bir etki-tepki ortaya çıkar? Gözümüze görünen semboller nasıl oluyor da beyinde ses sembollerine dönüşüyor ve işitilen cümleler haline geliyor? Dinleyen, cümlelerimizi işittiğinde beyni nasıl oluyor da ondan anlam çıkarıyor? Tabii ki söyleyen ve dinleyen insanın zihninde, dikkate alındığında anlatma ve anlaşmanın gerçekleştiği ortak kurallar dizisi bulunduğu açıktır.[84]

Dil psikolojisi de (psycholinguistics), linguistik ile psikolojinin işbirliğinden doğmuş kendi yerinde yeni bir bilimsel çabadır. Psikolojinin dile yönelmesi, daha çok, dilin insan zihninin tefekkür, çıkarım, tahayyül, yargı, idrak ve duygular gibi mükemmel faaliyetlerinin çoğunun kökeni olması nedeniyledir. Bu branş, şu mevzuların izini sürmekle ilgilenir: Düşünce ve dil ilişkisi nedir? Düşünce dil olmaksızın mümkün müdür? Düşüncede dilin rolü nereye kadardır? Düşünce ve duygularımızı lafız kalıbına nasıl döküyoruz? Lafızlar düşüncelerimizin mahiyetini değiştirmiyor mu? İşiten, söyleyenin zihninde taşıdığı ve lafız kalıbına döktüğü şeyleri aynen mi anlıyor? Bu hakikati nasıl öğreniyoruz?...[85]

Son birkaç on yıldır bilgisayarın icadı ve yaygınlaşması ile komünikasyon sorunlarını çözebilmek için dilbilimin temel bilimler ve matematikle ilişkisi ve alışverişi, sibernetik, enformatikte özel bir dil yaratılmasına duyulan ihtiyaç, ses tanıma sistemi, ses oluşturulması veya yapay konuşma, mekanik veya birkaç dilli sözlüklerin hazırlanması, makine tercümesi ve diğerleri her geçen gün ilerlemektedir.[86]

---

84 *Mecmua-i Makalat Piramun-i Zeban ve Zebanşinasi*, s. 34.
85 *Zeban ve Tefekkur*, s. 110.
86 *Mecmua-i Makalat Piramun-i Zeban ve Zebanşinasi*, s. 25.